

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Barbora Krucká

**Specifika srbského a rumunského slovesného folkloru –
kouzelné pohádky**

**Specifics of Serbian and Romanian Oral Folklore –Tales of
Magic**

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Jaroslav Otčenášek, PhD.

Děkuji svým rodičům a prarodičům za podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. 7. 2012

.....
Barbora Krucká

Abstrakt

Práce se zaměřuje na zmapování historických okolností sběru ústní lidové slovesnosti na území Srbska a Rumunska a na kulturní, náboženské, geografické a politické vlivy, které formovaly folklorní tradici těchto etnik. Popisuje roli, kterou ústní lidová slovesnost v daných prostředích hrála. Historické okolnosti a zmíněné vlivy jsou následně porovnány. Práce obsahuje přehled překladů pohádkových sbírek z daných jazyků do češtiny. Následně se zaměřuje na komparaci konkrétních pohádkových textů z vybraných sbírek, srovnání jednotlivých pohádkových motivů a elementů srbských a rumunských kouzelných pohádek.

Klíčová slova

folklor, pohádka, Rumunsko, Srbsko

Abstract

The work is focused on mapping the historical circumstances of collecting oral folklore literature in the territory of Serbia and Romania and to cultural, religious, geographical and political influences that formed the folk traditions of these ethnic groups. It describes the role that oral folk literature played in the given environment. The historical circumstances and influences mentioned are then compared. The work provides an overview of translations of the anthologies of fairy tales from given languages into Czech. Then it focuses on a comparison of concrete fairy tales from chosen anthologies, comparison of particular fairy tale themes and elements of Serbian and Romanian fairy tales of magic.

Keywords

Folklore, Fairy Tale, Romania, Serbia

Obsah

Úvod	8
1. Sběry pohádek v Rumunsku a Srbsku	10
1.1 Rumunsko	10
1.2 Srbsko	20
1.3 Srovnání kontextu sběru pohádek	27
2. Překlady srbských a rumunských pohádek u nás	29
3. Komparace vybraných pohádkových textů	32
Závěr	45
Seznam použité literatury	47

Seznam použitých zkratek

atd.	a tak dále
č.	číslo
mj.	mimo jiné
např.	například
r.	roku
resp.	respektive
srov.	srovnej
tzv.	takzvaný

Úvod

Ústní lidová slovesnost je nedílnou součástí kultury a literatury každého národa. Orální podání je první narativní formou, s níž se člověk ve svém životě setká. Folklorní tvorba je žánrově velice široká a rozmanitá, hranice mezi žánry nejsou zcela pevné a neprostupné. V rámci lidové prózy existují mnohočetné mezižánrové interference a není vždy snadné určit, do jaké kategorie daný text spadá¹.

Tato práce se věnuje jedné z prozaických forem ústní lidové slovesnosti, kouzelným pohádkám. Jedná se o komplexní vyprávění („complex tales“ – S. Thompson), v němž hrdina, obvykle člověk, čelí protivníkům z nadpřirozeného světa, jako jsou draci, saně, čarodějnice nebo čerti, které porazí buď vlastními silami, nebo za pomoci kouzelných prostředků².

Kouzelné pohádky zaujímají ve folklorní tvorbě specifické postavení – podle Bogdana P. Hașdea se více než jiné druhy lidové slovesnosti blíží psané literatuře, George Călinescu vidí pohádku jako žánr, který překračuje románovou tvorbu: obsahují mytologii, etiku, vědu i morální poznání³.

Specifikem pohádek, stejně jako jakékoli jiné formy ústní lidové slovesnosti, je způsob jejich vzniku a „život“ pohádkového textu. Folklorní útvary byly po většinu doby své existence tradovány ústně. S jejich sběrem a zapisováním se začalo ve větší míře v 18. století, ačkoli francouzský spisovatel Charles Perrault vydal své pohádky již na konci 17. století⁴.

Zaznamenání folklorního textu má však zásadní vliv na jeho podobu: tím, že je zapsána jedna z mnoha variant daného syžetu, stane se jaksi „oficiální“ a ostatní postupně upadnou v zapomnění.

Průkopníky mezi sběrateli pohádek v Evropě byli bratři Grimmové z Německa, kteří vydali svou sbírku *Kinder- und Hausmärchen* již roku 1812. Svým dílem zároveň zásadně ovlivnili kontext, v němž jsou pohádky vnímány. Objevil se romantický obrázek pohádek „pro děti a domácnost“ a vypravěče jako starého člověka (dědeček, babička). Pohádky

¹ podle DERETIĆ, J.: Usmena umetnost. In *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta, 2002.

² podle Academia Română: *Dicționarul general al literaturii române*. București: Univers enciclopedic, 2004, sv. 1.

³ tamtéž.

⁴ podle *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1888 – 1909, sv. 20.

však původně plnily mnohem více sociálních funkcí. V archaických kulturách se aktu vyprávění a vyřčenému slovu přiřkládaly magické schopnosti – ochrana domu, zabezpečení zisku či zázraky⁵.

Pro tuto práci je však podstatné si uvědomit, že pracujeme s materiálem, který je zachycen v jedné konkrétní fázi tradování a jeho podoba je závislá na míře úprav, které daný sběratel provedl.

Soustředíme se na kouzelné pohádky z Rumunska a Srbska. Tyto dvě země, ač sousední, spadají do odlišných jazykových okruhů – rumunština je jazykem románským, kdežto srbština slovanským.

V první části práce se pokusíme zmapovat vlivy, které v průběhu historie na tyto oblasti, a potažmo na jejich folklorní tvorbu, působily, a komparativní metodou se na vybraných textech pokusíme zjistit, nakolik se tyto vlivy shodovaly či prolínaly.

Následně se zaměříme na to, jak byly rumunské a srbské pohádkové sbírky přijaty v českém prostředí: prozkoumáme, nakolik byly překládány do češtiny.

V další části práce se budeme věnovat konkrétním pohádkovým textům ze zkoumaných oblastí. Na nich se pokusíme ukázat, nakolik jsou si folklorní tradice rumunského a srbského etnika blízké a jak se do nich promítají výše popsané kulturní a geopolitické vlivy.

⁵ podle *Dicționarul general al limbii române*.

1. Sběry pohádek v Rumunsku a Srbsku

1.1. Rumunsko

Rumunské politické útvary v 9. – 13. století měly silné vazby k Byzanci, bylo zde několik pravoslavných biskupství. Ve 14. století sjednocením těchto územních celků vznikají nezávislá rumunská knížectví, Valašsko a Moldavsko, a Sedmihradsko, které bylo od 14. století pod uherskou nadvládou a mělo rozsáhlou autonomii. V nově vzniklých rumunských státech byla od 14. století sídla metropolitů.

Rumuni tedy žili v oddělených politických útvarech a částečně pod cizí nadvládou, nezanedbatelné byly také cizí vlivy, a to zejména uherské, polské a později osmanské.

Jazykové postavení Rumunů je unikátní, jazykově jsou příbuzní s románskými národy, ale díky geografické poloze mají užší vazby se slovanským a byzantským světem. Povědomí románského původu se však později stalo prostředkem sebeurčení a objektem obrany.

V průběhu 14. století přebírali Rumuni různé vlivy od slovanských, uherských a tureckých sousedů, nejvíce ale z Byzance slovanskou cestou, přesto si však uchovali svébytnost. To si později humanisté v tzv. jazykových bojích idealizovali, ovšem faktem je, že Rumuni dlouhodobě vzdorovali asimilačním tendencím.

Středověký rumunský jazyk obsahoval prvky jak latinské, např. v etymologii rumunského slova označujícího vesnici – *sat*, což pochází z latinského *fossatum*, tak také elementy slovanské, například názvy vedoucích pozic – *cnezi*, *voievozi*.

Velký význam pro vývoj rumunské kultury mělo nastolení vlády tzv. Unie tří národů v 15. století. Po potlačení rolnického povstání byli Rumuni v Sedmihradsku, většinou nevzdělaní zemědělci, kteří ale zároveň tvořili většinu obyvatel, vyloučeni ze správy a zbaveni většiny práv. Vládnoucí vrstva byla zastoupena Uhry, Sasy a Sikuly (Székély); nepočetná rumunská šlechta se zpravidla asimilovala. To znamená, že vládnoucí i kulturní elita rumunských zemí byla po většinu historie, respektive až do 19. století, cizojazyčná.

Významnou roli hrála také církev a postavení rumunského národa v ní. Křesťanství Rumuni přejali již za dob Dáko-Románů, přibližně do r. 1000 byla jejich víra pouze zvyková. Církevní hierarchie vznikla pod vlivem východní církve prostřednictvím Slovanů. V knížectvích se setkáváme s pravoslavnou církví, tedy s ritem v církevně slovanském jazyce, v Sedmihradsku pak s církví katolickou a ritem v latině. To mělo vliv i na pozdější literární jazyk, protože ve Valašsku a Moldavsku byla používána církevní slovanština psaná cyrilicí (*chirilic*), zatímco v Sedmihradsku latina psaná latinkou. Rumuni jsou jediným románským národem, jenž vyznává pravoslaví a používá církevní slovanštinu. Cyrilice byla v Rumunsku

používána až do 19. století, ačkoli kulturním jazykem byla řečtina a díky vazbám na západní Evropu také latina.

Uhry a Polsko vyvíjely snahu o katolizaci rumunských zemí, zejména Sedmihradska. Tím se pravoslavné vyznání stalo mimo jiné i výrazem rumunské etnické identity. I přes katolizační snahy Anjouovců ve 14. století dvě třetiny obyvatel Sedmihradska zůstaly nekatolíky, tedy pravoslavnými, jedna třetina pak byli katolíci. Jednalo se zejména o Uhry, Sasy a Sikuly a malou část Rumunů. Proti katolizaci podporovala obyvatelstvo rumunská knížectví.

Ve středověku byla právě církev nejdůležitější kulturní institucí. Valašská a moldavská knížata zakládala kostely a kláštery v Sedmihradsku, které nebyly zatížené daněmi a sloužily jako školy, knihovny, archivy a později také tiskárny. Roku 1359 získala valašská pravoslavná církev autokefalii od cařihradského patriarchy a pod její pravomoc spadali také Rumuni ze Sedmihradska.

V 15. století byla rumunská psaná kultura spjata výhradně s církevními kruhy, její laicizace začala až za dob vrcholného feudalismu. Ovšem kromě této literární tvorby se paralelně rozvíjela také ústní lidová slovesnost. Na rumunském území šlo zejména o balady, doiny, pohádky a legendy a drobné folklorní žánry. Mnoho z nich bylo inspirováno pasteveckým životem. Specifickým útvarem rumunského folkloru je doina, což je lyrická píseň s volnou hudební a textovou částí vyjadřující zpravidla stesk, touhu či smutek (*dor*). Nejznámějším a nejvýznamnějším folklorním útvarem tohoto druhu je v rumunské lidové kultuře balada *Miorița* (Jehnička), píseň o pastýři a jeho věrné ovečce s velkým uměleckým přesahem. Existuje mnoho jejích variant po celém Rumunsku.

Mimo vesnické prostředí se setkáváme s historickými baladami podobnými jako v západní Evropě. Jejich hlavními hrdiny jsou postavy rumunské historie, hlavně pak Jan Hunyady, Negru Vodă, Vlad Dracula a Štěpán Veliký (Ștefan cel Mare).

Po dobytí Uher Turky v polovině 16. století se ve Valašsku a Moldavsku setkáváme s dalším cizím vlivem – do pozic ve správě knížectví jsou dosazováni k Osmanské říši loajální příslušníci nerumunských národů, a to zejména Řekové.

V 16. století se mění také církevní situace; v důsledku dezintegrace katolických Uher a bojů Habsburků proti Osmanské říši pronikají do rumunských zemí myšlenky reformace, ovšem zejména mezi Sikuly, Uhry a Sasy. Na národnostní složení elit to však nemělo vliv, protože ačkoli byl roku 1571 uznán systém tří národů a čtyř vyznání, platila privilegia pouze pro původně katolické konvertity.

Situace pravoslavných Rumunů se zhoršovala – nebyli uznáni ani jako národ, ani jako konfese, nevlastnili žádná území a neměli žádnou politickou moc, ačkoli tvořili většinu nevolníků. Pojem „Rumun“ byl synonymem pro „pravoslavný“, tedy z katolického pohledu schismatický; náboženská diskriminace vycházela z etnického principu. Tato situace se stala základem pro pozdější politické hnutí, které předcházelo sjednocení rumunských zemí.

Pod vlivem reformace se setkáváme se snahou používat domácí jazyky v církevním, kulturním a politickém životě. Kolem roku 1520 se objevují první zmínky o písemnictví v rumunském jazyce, jde o překlady náboženských textů ze staroslověnštiny do rumunštiny pořizené nižší rumunskou šlechtou, tzv. *Textele maramureșene* (Maramurešské texty). Během 17. století nahradila v Sedmihradsku rumunská liturgie církevně slovanskou, ve Valašsku a Moldavsku ve století osmnáctém; mluvená řeč vstupuje též do písemnictví. Roztroušené záznamy a zmínky o rumunské lidové próze nacházíme už ve starších památkách rumunského písemnictví, zejména v letopisných, od 15. do 18. století.

Po karloveckém míru z roku 1699 začíná do rumunských zemí silněji pronikat ruský vliv, ačkoli ještě nepřevažuje, a to ani v Moldavsku – to nastává až po konci rusko-turecké války roku 1812, kdy Rusko anektovalo Besarábii⁶.

V Sedmihradsku, které se po odchodu Turků z Podunají dostalo pod nadvládu Habsburků, konvertovala malá část Rumunů k uniatské církvi s vidinou občanských práv, která jim zaručoval Leopoldův diplom z roku 1701. Tato menšina se později stala základem rumunské intelektuální elity a převzala vedoucí úlohu v úsilí o národní emancipaci. Tato konverze však rozdělila sedmihradské Rumuny od zakarpatských i mezi sebou.

Setkáváme se s vlivy polského humanismu, ruského a řeckého pravoslaví, anglického puritánství a francouzského karteziánství. 17. století je též věkem rozvoje rumunské literatury, jedná se zejména o rumunsky psané bojarské kroniky; roku 1688 pak byl dokončen překlad Bible do rumunštiny – takzvaná *Bible Șerbeana Greceana*.

Od 18. století se datuje počátek boje sedmihradských Rumunů za národní emancipaci. Mezi jeho hlavní představitele patří řeckokatolický biskup Ioan Inochentie Micu-Clain a okruh uniatských intelektuálů kolem tzv. Sedmihradské školy, např. Samuil Micu, Gheorghe Șincai nebo Petru Maior.

Na přelomu 18. a 19. století se snahy o svobodu a rovnost přenesly též do kulturní sféry. Teorie latinity rumunského národa byla dokazována historickými a filologickými pracemi. Ačkoli sběr pohádek a pohádkoslovné bádání v Rumunsku je záležitostí až druhé a zejména

⁶ podle TREPTOW, K.: *Dějiny Rumunska*. Praha: NLN, 2000.

třetí třetiny 19. století, byli badatelé koncepcemi o ryze románském původu rumunského národa a o antickém dědictví v jeho kultuře ovlivnění.

Ve Valašsku a Moldavsku měl na kulturu silný vliv tamější fanariotský režim, kdy se vládnoucí Řekové snažili oslabit rumunskou intelektuální elitu, tedy bojary⁷.

Stejně jako sběr pohádek byl oproti západní Evropě v rumunských zemích opožděn také vývoj a pronikání průmyslové, politické a kulturní revoluce, což ovlivnilo její konkrétní realizace. Na rozdíl od západních zemí zde proběhla jako první revoluce kulturní, následovala revoluce politická, průmyslová proběhla až ve 20. století.

Myšlenky osvícenství a romantismu se v rumunském prostředí velmi rychle rozšířily, národní uvědomění Rumunů bylo posíleno i srbským povstáním a bulharským odporem proti pořečťování. Podmínky pro rozvoj kultury a vzdělanosti a pro základ rumunského nacionalismu byly umožněny stabilní vládou knížat ve Valašsku a Moldavsku. Řecké školy byly nahrazeny rumunskými, objevily se rumunské publikace a periodika a v časopise *Țărnuț român* vyšla roku 1862 první pohádka zachycená Petrem Ispirescem⁸.

S rozvojem národního hnutí souvisel, stejně jako v jiných zemích, rozvoj školství, tisku, byly zakládány instituce, divadla a kulturní spolky. Symbolem národní ideje Rumunů se stali Dákové a Michal Chrabrý.

I přes rozdílný historický vývoj měly rumunské země shodný vývoj kulturní a náboženský, což přispělo k rychlé homogenizaci národního hnutí.

Vznik a rozvoj folkloristiky v Rumunsku, stejně jako jinde v Evropě, je jedním z důsledků kulturního hnutí romantismu a sociálně politických změn, které tomuto hnutí předcházely a provázely jej.

Romantismus chápeme jako moderní a sociálně-kulturní převrat v důsledku Velké francouzské revoluce, který se rozvíjí zejména po roce 1815, tedy po konci napoleonské epochy. Jeho konec v užším smyslu ohraničuje revoluce roku 1848, která byla vrcholem romantické sociálně-duchovní ofenzivy. Tato hranice však neplatí definitivně, zejména u nově se vymezujících národů.

V západní Evropě se prosazuje vliv měšťanského liberalismu, moderního demokratismu a nacionalismu, proti kterým se staví restaurační snahy Svaté aliance založené na principu legitimacy vládní moci udělené vůlí boží.

Setkáváme se se třemi hybnými silami, které formují vývoj evropské politiky i kultury; pokrokové měšťanstvo, jehož cílem je vlastní ekonomický růst, se řadí k liberalistickému

⁷ TEJCHMAN, M.: *Dějiny Rumunska*. Praha: Karolinum, 1997, s. 13 – 17.

⁸ SIROVÁTKA, O.: Rumunské lidové pohádky a sbírka Petra Ispiresca. In *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975.

proudu, jehož programovým cílem je mimo jiné zrušení cenzury a svoboda tisku. Sociálně demokratický proud se rozvíjí jako důsledek průmyslové revoluce, jejíž proces způsobil strukturální společenské změny, a to hlavně v západní Evropě; na východě Evropy zpravidla zůstávají sociální poměry starého režimu, tedy nevolnictví v Rusku a jeho zbytky ve střední Evropě až do roku 1848. Velkoburžoazie v obchodní, bankovní a průmyslové sféře se stává mezinárodní, maloburžoazie naproti tomu zůstává nacionální jak obchodními, tak politickými zájmy⁹. V Rumunsku se tyto proudy uplatňovaly se zpožděním vzhledem k západní Evropě, sociální a ekonomická struktura společnosti zde byla odlišná. Převažovalo venkovské, nevzdělané obyvatelstvo, většinu ekonomiky tvořilo zemědělství.

Velmi významnou silou byli nacionalisté, představitelé autonomních snah obrozených, ale potlačených národů, které usilují o národní svobodu nebo jednotu; k nacionalistickému hnutí se, kromě Čechů nebo Belgičanů, řadí právě balkánští Slované a Rumuni. Rozvíjelo se národní cítění, národ byl vnímán jako partikulární mravní osobnost aspirující na originální, svébytnou a pokud možno vůdčí roli v lidstvu. Tento nový nacionalismus se postavil proti abstraktnímu osvíceneckému humanismu 18. století a jeho kosmopolitismu; byl konkrétní, partikulární, kladl důraz na specifické rysy národa, které jej odlišují od jiných národů, byl spojen s ideou individuálnosti a osobnosti. U všech nacionalismů se objevuje teorie prevalence toho kterého národa. Nacionalismus měl dvě polohy – jednak je rozšířením rousseauovského přirozeného práva z osobnosti na národ, v čemž se shoduje s liberalistickým pojetím. Jednak je vnímáno historické právo národa, tedy jeho dějiny a tradice, kdy nacionalistické myšlenky nesplývají s myšlenkou politické svobody; tento druh myšlení nacházíme zejména u hegelovských panslavistů, hlavně ruských, ale i českých a balkánských.

Po roce 1830 se proměnila sociálně politická skladba Evropy, která byla rozdělena na liberální západ a legitimistický východ, kam spadal jak rumunský, tak srbský národ.

Ve 30. letech se rozvinulo nové hnutí – Mladá Evropa, které prosazovalo filosofii svobodného národa a bratrství svobodných národů – tedy nacionalistický liberalismus, zatížený historickou mystikou. Převládal německý umělecký a myšlenkový vliv, zejména Schellingova a později Hegelova filosofie.

Růst sociálních, politických a kulturních aktivit byl v rumunských knížectvích urychlen striktní kontrolou Ruska, jež se po drinopolském míru roku 1829 stalo jejich protektorem a které se pokusilo upevnit a ustálit svou okupaci knížectví zavedením organického statutu pro Valašsko a Moldavsko. Ty tím získaly identický statut a de facto první ústavu, jejich

⁹ podle ČERNÝ, V.: *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti IV: Pseudoklasicismus, preromantismus, romantismus a realismus*. Univerzitní přednášky. Praha: Academia, 2009.

podobnost přepokládala pozdější sjednocení. Osmanský vliv byl významně omezen, převládl vliv ruský. Zahraniční regulace vyvolaly protiruské a protiturecké nacionalistické hnutí, které usilovalo o sjednocení knížectví a o sociální reformy.

Mladá generace rumunských intelektuálů, jež získala vzdělání v zahraničí, požadovala omezení ruského vlivu a demokratizaci politického života; kontakty mezi studenty, intelektuály a politickými předáky Valašska, Moldavska a Sedmihradska se posilovaly, stejně jako vztahy s národními hnutími v jiných zemích, zejména s intelektuály francouzskými a polskými. Národní hnutí, které sílilo od 30. let, se začalo radikalizovat. Začaly vycházet časopisy s rumunskou a dáckou tematikou, vznikat tajné organizace a objevila se idea sjednocené rumunské republiky, stejně jako sociální aspekty národního hnutí v reakci na sociální útlak. Nejvýznamnější roli sehráli světští intelektuálové.

Rumunům v Sedmihradsku, kteří tvořili 60% obyvatelstva, byl i nadále odpírán přístup k politickému životu, neměli zastoupení ve sněmu ani ve státní správě.

Revoluce roku 1848 v rumunských zemích byla výsledkem jak místních okolností, tak obecných trendů a byla ovlivněna revolučním hnutím v Evropě. V rumunských zemích panovaly velké rozdíly v politické, sociální a geopolitické situaci: v Sedmihradsku byli Rumuni utlačováni v rámci habsburského impéria; byli nacionálně uvědoměli, a proto stanuli v čele rumunského úsilí o evropskou integraci. Moldavsko bylo ovlivněno sousedstvím s Ruskem, jež mu neposkytovalo v podstatě žádný manévrovací prostor. Valašsko bylo zároveň pod vlivem Ruska a Osmanské říše, ale tento vliv byl slabší, takže se orientovalo více nacionalisticky, navíc mělo silné kontakty se zahraničím, zejména s Francií; tímto prostřednictvím sem také pronikaly ideály Velké francouzské revoluce¹⁰.

Přes rozdílný historický vývoj se knížectví vyvíjela shodně v kulturním a náboženském aspektu, takže národní hnutí se homogenizovalo. V jeho čele byli nábožensky orientovaní vůdci nahrazení sekularizovanými intelektuály, čímž se hnutí militarizovalo.

Národní hnutí bylo politickým projevem širší romantické tendence, již byl zájem o vlastní předky, mýty a historii. Pozornost se obracela k lidu, zejména selskému, a jeho uměleckým projevům.

To bylo prvním krokem k rozvoji folkloristiky, ať již ve formě sběru lidové slovesnosti, jejího vydávání, zkoumání nebo umělecké nápodoby. V dílech ústní lidové slovesnosti hledali

¹⁰ podle TREPTOW, K.: *Dějiny Rumunska*. Praha: NLN, 2000.

romantici i obrozenci duši národa a důvody nacionální originality a prevalence, vytvářeli národní mýty a obsah národního nacionalismu¹¹.

Romantismus jako umělecká forma znamená mimo jiné přilnutí k nestylizovanému, netylizovanému výrazu a původnímu obsahu, což sblíží lidovou a uměleckou prózu, která je lyrizovaná, muzikální, žánry již nejsou striktně odděleny. Pro romantismus je typická kontaminace jakékoli tvůrčí činnosti uměním – tedy folkloristické bádání se projevuje zároveň ve vlastní umělecké tvorbě sběratelů, kteří sebranou ústní lidovou slovesnost často umělecky adaptovali. To je zřetelné i ve sbírce P. Ispiresca¹².

Programový zájem o folklorní pohádku, v Rumunsku stejně jako jinde na světě, byl tedy součástí národně uvědomovacího procesu a formování novodobé národní kultury.

V 19. století se objevila snaha objasnit národní originalitu a interetnické vazby rumunských pohádek, jako je dědictví antické mytologie, tradice latinského světa a románských národů, vliv slovanských tradic a orientální vlivy, stopy byzantských a východoevropských církevních pramenů, západoevropské a adriatické podněty či knižní zdroje některých látek či motivů¹³.

Sběr, úprava a vydávání děl ústní lidové slovesnosti se v západní Evropě objevilo v podstatě simultánně, nicméně náskok měly národy svobodné, a to zejména Němci. Jejich romantická škola byla ovlivněná Herderovým a Schlegelovým učením, první sbírka lidových písní *Chlapcův kouzelný roh*¹⁴ Ludwiga Achima von Arnim a jeho bratrance Clemense Brentana vyšla již mezi lety 1806 a 1808, první pohádková sbírka bratří Grimmů, *Kinder- und Hausmärchen*, pak mezi lety 1812 a 1815.

V rumunských zemích byl tento vývoj, vzhledem k výše zmíněným kulturním a historickým okolnostem, oproti západní a střední Evropě opožděn – s první rumunsky otištěnou pohádkou, *O sedmihlavé sani (Balaurul cel cu șapte capete)*, se tu setkáváme až v únoru roku 1862, a to v časopise *Țăranul român (Rumunský venkovan)*, kde ji publikoval Petre Ispirescu – nejvýznamnější rumunský sběratel ústní lidové slovesnosti¹⁵.

Již roku 1845 vyšla pohádková sbírka *Walachische Märchen*¹⁶; (*Pohádky z Valašska*), která však nebyla dílem folkloristů rumunských, ale německých – z materiálu z okolí Banátu

¹¹ podle Academia Română: *Dicționarul general al literaturii române*. București: Univers Enciclopedic, 2004.; Sv. 1.

¹² ISPIRESCU, P.: *Basmе, legende, snoave*. București: Blassco, 2008.

¹³ podle Academia Română: *Dicționarul general al literaturii române*. București: Univers Enciclopedic, 2004.; Sv. 1.

¹⁴ VON ARNIM, L. A., BRENTANO, C.: *Des Knabes Wunderhorn*, 1806-1808.

¹⁵ SIROVÁTKA, O.: Rumunské lidové pohádky a sbírka Petra Ispiresca. In *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975.

¹⁶ SCHOTT, A., SCHOTT, A.: *Walachische Maehrchen*. Cotta, 1845.

a Oravice ji připravili bratři Albert a Arthur Schottové. Obsahuje 27 pohádek, jedná se o uměleckou reprodukci s doprovodným mytologickým výkladem.

Petre Ispirescu byl pro rumunskou folkloristiku tím, čím pro německou bratři Grimmové nebo Erben a Němcová pro českou. Od roku 1862 vydával pohádkové texty časopisecky, jeho první pohádková sbírka *Legende sau Basmele Românilor adunate din gura poporului*¹⁷ (*Rumunské pověsti čili pohádky sebrané z úst lidu*) vyšla roku 1882, najdeme v ní 37 pohádek.

Petre Ispirescu se narodil v Bukurešti roku 1830, pracoval v tiskárně (proto se pod některé své sbírky podepisoval pouze *culegator-tipograf*, tedy *sazeč-typograf*), byl autodidakt, překladatel z francouzského jazyka. Byl jedním z čelních činitelů soudobé rumunské kultury. Jeho přítelem byl Čech Jan Urban Jarník, který taktéž zasáhl do vývoje rumunské folkloristiky. Tento učitel rumunštiny na vídeňské univerzitě připravil spolu s Andreiem Bîrseanem sbírku lidových písní ze Sedmihradska¹⁸.

Ispirescovy pohádky procházely častými reedicemi, byly vydávány hlavně v populárních edicích a výběrech, vyšlo i mnoho kritických vydání. Ispirescu dále vydal několik menších publikací – *Basme sau povești populare (Lidové pohádky čili báchoroky)* z roku 1862, o deset let později první svazek sbírky *Legende sau Basmele Românilor, ghicitori și proverburii* (*Lidové pověsti čili pohádky, hádanky a přísloví*) s úvodem B. P. Hașdea; jejich druhý svazek vyšel ve dvou částech 1874 a 1876. Celý soubor obsahuje kromě hádanek a přísloví 29 pohádkových textů. 1883 vychází jeho další sbírka *Basme, snoave și glume (Pohádky, historky a šprýmy)*, kde najdeme drobné anekdoty, 5 pohádek a 7 humorek.

V edicích z let 1862, 1872-1876, 1882, 1883 a časopiseckých vydáních se pohádky překrývají, některé vyšly vícekrát; naprostou většinu z nich obsahuje sbírka z roku 1882. Stranou zůstalo 14 textů ze sbírky z let 1872-1876, 4 texty ze sbírky z roku 1883 a 10 povídek vydaných časopisecky – jde většinou o nepohádkové texty.

Po Ispirescově vystoupení se sběratelská činnost v rumunských zemích rychle rozšířila, sběratelé pocházeli z různých krajů, nicméně jejich díla měla velmi rozdílnou úroveň, většinou šlo o větší či menší stylizaci autentického lidového vyprávění. Snaha o věrný záznam vypravování, respekt k nářeční formě projevu, popis vypravěčského přednesu a údaje o vynikajících vypravěčích se objevují postupně, zejména na přelomu století.

¹⁷ ISPIRESCU, P.: *Legende sau Basmele Românilor adunate din gura poporului*. București, 1882.

¹⁸ JARNÍK, I. U., BÎRSEANU, A.: *Doine și strigături din Ardeal*, 1885.

Oblasti Rumunska nejsou pokryty stejnoměrně; větší pozornost byla věnována severnímu a jižnímu Moldavsku, západnímu Valašsku, jižnímu Sedmihradsku a východnímu Banátu, z jiných částí Rumunska máme jen málo záznamů, případně žádné.

Pohádky tvoří jen malou část z celku rumunské lidové prózy.

Rumunské pohádky tvoří cca 500 pohádkových typů¹⁹. Pouze asi polovinu z těchto pohádkových typů najdeme v mezinárodním katalogu Aarne-Thompson z r. 1961²⁰, ostatní jsou, podle rumunské folkloristiky, specifické rumunské pohádkové typy²¹.

Badatelé v rumunském prostředí byli ovlivněni mimo jiné koncepcemi o ryze románském původu rumunského národa a o antickém dědictví v jeho kultuře, což se projevilo zejména v monografii Lázara Șăineana *Basmele române în comparațiune cu legende antice clasice și în legatură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice (Rumunské pohádky ve srovnání s klasickými antickými pověstmi a v souvislosti s pohádkami okolních národů a všech románských národů)* z roku 1895, kde zavádí i vlastní klasifikaci pohádek. Nové pohádkoslovné teorie se u nich prosazovaly pouze pomalu a opožděně. Migrační pojetí objasňující putování pohádkových látek ze starých kulturních center najdeme v díle G. D. Teodoresca, M. Gastera nebo N. Iorgy; antropologickou teorii o polygenetickém vzniku pohádek z „všelidských“ idejí pak ve velké monografii L. Șăineana z roku 1895. B. P. Hașdeu se zabýval pohádkami ze strukturalistického hlediska, I. C. Cazan se věnoval sociologicky orientovaným výzkumům lidového vyprávění v jednotlivých lokalitách, které prováděl v rámci studia vesnického prostředí a života²².

Další pokus o katalogizaci rumunských pohádek najdeme v díle A. Schulleruse *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*²³ z roku 1928. Autor zde uplatňuje katalogizační systém A. Aarneho²⁴.

Po válce se o rozmach zkoumání rumunské lidové kultury a v jeho rámci i lidové pohádky zasloužil zejména bukurešťský Národopisný ústav (*Institutul de Folclor*, od r. 1963 *Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brailoiu“*), který byl založen roku 1949. Bádání se rozvíjí několika směry, terénní výzkumy přinesly několik tisíc přesných záznamů z různých končin, i z dříve opomíjených, se zaměřením na procesy živého ústního tradování pohádky,

¹⁹ podle BÎRLEA, O.: *Antologie de proză populară epică. Ediții critice de folclor – genuri*. București: Editura pentru literatură, 1966, s. 70.

²⁰ THOMPSON, S., AARNE, A.: *The Types of the Folktale: A Classification And Bibliography*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1961.

²¹ podle BÎRLEA, O.: *Antologie de proză populară epică*.

²² POP, M., RUXĂNDOIU, P.: *Folclor literar românesc*. București: Editura didactică și pedagogică, 1976.

²³ SCHULLERUS, ADOLF: *Tipologia basmelor românești și a variantelor lor. Conform sistemului tipologiei basmului întocmit de Antti Aarne*. București: Editura Saeculum, 2006; předmluva I. Oprișan.

²⁴ AARNE, A.: *Verzeichnis der Märchentypen*. F.F. Communications, nr. 3, Helsinki, 1911).

na osobnosti vypravěčů, životní prostředí a jeho vliv, na změny pohádek pod vlivem proměny kulturní a společenské situace v posledních desetiletích. G. Călinescu detailně analyzuje rumunské pohádky ve své sbírce *Estetica basmului*²⁵ (Estetika pohádky) pod vlivem *Morfologie pohádky* ruského vědce V. J. Proppa.

²⁵ vyšla v časopise *Studii și cercetării de istorie literară și folclor*, č. 3-4 z r. 1957 a 1-2 z r. 1958.

1.2. Srbsko

První zmínky o Slovanech na Balkánském poloostrově pocházejí již z 6. století²⁶, v téže době se zde Slované začali usazovat, poslední vlna stěhování slovanských kmenů na jih proběhla v 7. století. Symbióza Slovanů s původním, většinou romanizovaným obyvatelstvem přispěla k jejich kulturnímu rozvoji.

V následujících staletích měla na vývoj jihoslovanských oblastí vliv jejich příslušnost k západní nebo východní části Římské říše. Jihoslovanské země byly průsečíkem sfér vlivu Byzance, Franské říše, papežství a později Benátské republiky a Uher. Jihozápadní část byla zapojena do okruhu latinské kultury a, po církevním schizmatu v roce 1054, římskokatolické církve, jihovýchodní pak spadala pod cařihradský patriarchát a řecko-byzantskou kulturu.

Počátky středověké srbské státnosti sahají do 9. století, kdy se na území dnešního Sandžaku nacházelo jádro prvního srbského státu – Raška. Druhé centrum, Duklja, na západě dnešní Černé Hory, vzniklo na přelomu 10. a 11. století, od 12. století se přesunulo zpět do Rašky, tedy na území na pomezí dnešního Srbska, Černé Hory, Kosova a Bosny a Hercegoviny.

Počátky christianizace srbského obyvatelstva nejsou jasné, nicméně vzhledem k rozsahu Srby osídleného území zde probíhala misie jak ze strany Říma, tak ze strany Byzance. Střet jejich mocenských zájmů se na srbském území projevoval kolísáním církevní organizace mezi pravoslavím a katolicismem. Pravoslavnou církev zastupoval ochridský patriarchát, pod nějž po dobytí Bulhary Raška spadala. Římskokatolická církev měla převahu na pobřeží v oblasti Duklji, nad níž mělo jurisdikci biskupství v Baru.

Pro kulturní vývoj byla zásadní činnost Metodějových žáků na Balkáně v průběhu 9. a 10. století, kteří přinesli slovanskou liturgii a literaturu.

Výraznou změnu poměrů znamenal rozpad Byzantské říše na počátku 13. století, který umožnil srbskému středověkému státu dosáhnout jak územního rozmachu, tak mezinárodního významu. Uznání autokefalie srbské pravoslavné církve znamenalo její posílení na úkor církve katolické, ale také podporu slovanského duchovenstva proti řeckému.

Na přelomu 13. a 14. století došlo díky stabilizaci poměrů k hospodářskému rozvoji srbského státu, k jeho největšímu rozmachu pak došlo na konci první třetiny 14. století, kdy se dočasně stal největší balkánskou říší. Srbský stát za vlády Štěpána Dušana expandoval všemi směry, i do Duklji, pro niž je od 11. století používán i termín Zeta. Bylo k němu připojeno

²⁶ PROKOPIOS Z KAISAREIE: *Knihy o válkách*. Praha: Odeon, 1985.

rozsáhlé území dnešní Makedonie a části Epiru a Thrákie. Toto legendární Velké Srbsko tedy zahrnovalo oblasti dnešní Makedonie, Řecka, Albánie a Bulharska²⁷.

V ústní lidové slovesnosti se odráží praslovanské pohanské dědictví, pozůstatky kultury starobalkánských národů, elementy křesťanství v jeho východní, byzantsko-slovanské variantě, politická a kulturní tradice středověku, vliv východních islámských kultur i kultur západních, hlavně ze Středomoří, které do srbského prostoru pronikaly skrz jadranské pobřeží a dalmatská města, i ze střední a západní Evropy přes Panonskou nížinu²⁸.

Středověká literatura našla svůj odraz ve folkloru, zejména pak legendy, z nichž vycházejí například legendární pohádky nebo pohádkové postavy svatých či Krista. Další inspiraci čerpala ústní lidová slovesnost ze středověkých překladů, např. *Alexandreis (Роман о Александру, Aleksandrida)*, jejíž zápis v Zadru pochází již z roku 1389, ze srbského prostředí jsou dochovány rukopisy z 15. a 16. století, dostupné mj. na webových stránkách Digitální Srbské národní knihovny²⁹, nebo *Tristan a Isolda*³⁰. Kromě pohádek se tyto motivy často objevují v pověstech.

Od poloviny 14. století však došlo k úpadku srbského státu v důsledku osmanské expanze. Z téhož důvodu se jeho centrum přesunulo na sever. Roku 1375 zvítězili Osmané v bitvě na Marici v Bulharsku a Osmanské říši připadá většina Bulharska, Makedonie a Jižního Srbska. Bitva na Marici se velmi výrazně odrazila i v ústní lidové slovesnosti, zejména jeden z jejích účastníků, legendární králevic Marko (*крављевић Марко*). Po bitvě na Kosově poli r. 1389 se srbský stát postupně stal součástí expandující Osmanské říše, mimo jejíž správu zůstaly do konce 15. marginální oblasti tzv. Horní Zety, jejíž centrum bylo v Cetinji, tedy území dnešní Černé Hory. Bitva na Kosově poli i její účastníci jsou naprosto zásadní součástí jak srbského folkloru, tak také základem srbského národního mýtu, vytvářeného v 19. století. Ústní lidová slovesnost se věnovala do duchovního života jednotlivých etnonacionálních nebo etnokonfesijních skupin, které na tomto základě ustavily svůj spisovný jazyk³¹.

Středověké státy byly charakterizovány náboženstvím a osobou panovníka, vymezení prostoru bylo závislé na momentálním vládcí, a tedy značně proměnlivé. Obyvatelstvo se identifikovalo zejména s konfesí, v případě Srbů se jednalo o východní větev křesťanství, tedy pravoslaví. Dalšími identifikačními znaky byly administrativní a feudální hierarchie a také jazyk. Jak pod vlivem byzantské říše, tak později pod osmanskou nadvládou, byly stěžejní konfese a jazyk.

²⁷ podle ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: NLN, 2009.

²⁸ podle DERETIĆ, J.: *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta, 2002; s. 283 a dále.

²⁹ Digitalna narodna biblioteka Srbije. Dostupné z <http://scc.digital.nb.rs/>; accessed 26. 7. 2012.

³⁰ DOROVSKÝ, I.: Srbská a černohorská literatura. In *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha: Libri, 2001.

³¹ podle DERETIĆ, J.: *Istorija srpske književnosti*.

Po neúspěšné snaze Florentské unie zabránit další osmanské expanzi byla roku 1453 dobytá Konstantinopol. To přineslo změnu geopolitického postavení Osmanské říše v rámci jihovýchodní Evropy: na konci 15. století zde byly pouze tři významné celky – Osmanská říše, Uhry a Benátky.

Po pádu srbské despotoviny roku 1459 a zejména v 80. a 90. letech odešlo velké množství srbského obyvatelstva na sever, usazovali se v Banátu, Bačce, Baranje, Sremu a Slavonii na uherském území, v takzvaných Jižních Uhrách. Další migrační vlny následovaly během válek, nejsilnější pak na přelomu 17. a 18. století, obyvatelstvo směřovalo také do dalmatského Záhoří, Liky či Gorského Kotaru. V Jižních Uhrách panovaly oproti Osmanské říši celkem stabilní poměry, takže srbské obyvatelstvo zde dosáhlo vyšší kulturní i hospodářské úrovně, zejména v 19. století.

Důsledky osmanské expanze, která trvala až do konce 16. století, zásadně změnila demografické uspořádání Balkánu, resp. Srbska. V důsledku tureckých vpádů došlo k rozsáhlým etnickým přesunům severním a západním směrem, například na území Bosny zůstalo na konci 15. století pouze 30% původních obyvatel³². Opuštěné oblasti byly následně kolonizovány tureckým a pravoslavným obyvatelstvem, došlo mj. k přesunu srbského etnika do západní Bosny, tzv. bosenské Krajiny, Dalmácie a Slavonie.

Muslimská nadvláda změnila náboženskou strukturu: islám byl preferovaným náboženstvím, křesťanství, pravoslavné, uniatské i katolické, stejně jako judaismus, bylo pouze trpěno. Islamizace se týkala zejména měst, na konci 16. století bylo až 80% obyvatel měst muslimského vyznání. Muslimskou víru přijalo do konce 16. století až 75% obyvatelstva Bosny³³. Docházelo k vzájemnému prolínání jihoslovanských etnických a kulturních prostředí, cizí vlivy nicméně nezmenšovaly autochtonnost ústní lidové slovesnosti – ta je naopak přizpůsobovala tradičním schématům a formám.

Konfese byla zásadním prvkem státoprávního uspořádání Osmanské říše, obyvatelstvo bylo členěno do milétů podle náboženské příslušnosti. Významným distinktivním prvkem byl také jazyk. To mimo jiné znamenalo, že teritoriální rozdíly nehrály příliš významnou roli v identifikaci a sebeidentifikaci obyvatelstva, a to až do 18. století. Osmané neusilovali o etnickou a jazykovou asimilaci obyvatelstva říše, lidé si většinou uchovali svůj jazyk i vědomí regionální příslušnosti. Konfese měla vliv i na sociální postavení, křesťané jako tzv. rája se mohli do vyšších administrativních či vojenských funkcí dostat pouze výjimečně.

³² podle ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 120.

³³ tamtéž, s. 122.

V průběhu osmanské expanze zanikla autokefalie srbské pravoslavné církve. To byl velmi významný moment – absence ortodoxní církve coby církve národní vedla k přerušení vývoje etnického prostředí. Literární tvorba byla významně omezena a úlohu nositele národní kultury přejala ústní lidová slovesnost. Roku 1557 byl Pečský patriarchát na území dnešního Kosova obnoven. Stal se velmi důležitou institucí, chránil zájmy slovanského pravoslavného obyvatelstva a udržoval kontinuitu historického a etnického srbského vědomí. Ústní lidová slovesnost nicméně nepřestala plnit roli nositele národní kultury. Pečský patriarchát měl jurisdikci na celém území dnešního Srbska včetně Sremu, v Černé Hoře včetně Cetinjského kláštera, Bosny a Hercegoviny a v západní části Bulharska. Srbská pravoslavná církev existovala až do poloviny 18. století.

Kultura křesťanského a muslimského světa se na Balkáně vzájemně ovlivňovala po tři století, což se projevilo jak v jazyce (turcismy), tak také v ústní lidové slovesnosti: v pohádkách křesťanů najdeme často tytéž syžety jako v pohádkách muslimů, identita hrdiny a jeho protivníků je pochopitelně opačná.

Od 16. do 18. století soupeří o vliv na Balkáně Osmané s Habsburky, v 18. století se přidává Rusko. Ruský vliv na srbskou kulturu se projevil mimo jiné výskytem ruských slov v slavenosrbském jazyce, který byl používán po roce 1768³⁴.

Moderní srbský stát se postupně etabloval během první třetiny 19. století v oblasti Bělehradského pašalíku, resp. Smederevského sandžaku. Měl však úplně jiné hranice, než měl středověký srbský stát. Původním centrem byla Raška, Bělehrad byl na periferii území, případně zcela mimo ně. Oblasti středověkého Velkého Srbska zůstaly ve středu zájmu formujícího se srbského národa. Roku 1849 vznikla na území habsburské monarchie samosprávná oblast Vojvodiny, která zahrnovala dnešní Vojvodinu, část Slavonie a také část dnešního rumunského Banátu.

Dalším geopolitickým otřesem byla Velká východní krize v letech 1875 – 1878, po níž nastala naprostá změna poměrů. Území Osmanské říše na evropském kontinentě bylo výrazně zredukováno a ze subjektu mezinárodního dění se říše stala objektem. Krize byla vítanou příležitostí pro Rakousko – Uhersko, které, na rozdíl od Anglie a Francie, nemělo kolonie. Zaměřilo tedy svou pozornost na Balkán, konkrétně do Bosny, kterou získalo pod svou správu. To zapříčinilo další demografické změny: po roce 1878 opustilo zemi až 200 000 obyvatel, zejména muslimů, a přistěhovalo se na 150 000 vojáků a úředníků z habsburské monarchie. Roku 1908 byla Bosna anektována Rakouskem – Uherskem.

³⁴ podle DOROVSKÝ, I.: *Srbská a černohorská literatura*.

Jak je zřejmé, srbské etnikum se od svého příchodu setkalo s mnoha vlivy. Srbské území bylo značně proměnlivé. Pro tuto práci je třeba brát v úvahu ta území, z nichž pocházejí texty zde zmíněné. Jejich původ není vždy zcela jistý, nicméně ve sbírce Vuka Stefanoviće Karadžiče (*Вук Стефановић Караџић*)³⁵ najdeme texty z Hercegoviny, Černé Hory, Dalmácie, Boky Kotorské, Bačky a severního Srbska.

Do kulturního okruhu Srbska je pro tuto práci zařazena i Černá Hora. Texty z této oblasti nalezneme ve sbírce pohádek V. S. Karadžiče, Srbsko a Černá Hora dlouho fungovaly v rámci stejného historického, politického i geografického rámce a je nesnadné vymezit hranice srbského a černohorského folkloru³⁶.

Počátkem srbské emancipace bylo povstání z roku 1804. Jeho původním cílem bylo obnovení autonomie Srbska v rámci Osmanské říše, později usilovaly srbské elity o vznik suverénního srbského státu na území jihovýchodní Evropy osídleném pravoslavným obyvatelstvem. Specifické bylo, že Srbové bojovali proti utlačovatelům hovořícím stejným jazykem – nešlo tedy o boj proti Turkům, ale proti místní muslimské samosprávě. Klíčem nebyla etnicita na jazykovém základě, ale konfese.

Povstání nepředcházelo národní obrození, jak tomu bylo např. v Řecku, Bulharsku nebo Rumunsku, nebyla zde elita, která by jasně deklarovala své požadavky opřené o konstrukt národních dějin nebo jazykovou otázku. Vzniklo v jedné oblasti srbského etnického prostoru v rámci Osmanské říše, která byla většinu času na jeho periferii (nebo k němu nepatřila vůbec). Program povstalců vznikl během povstání a v celém jeho průběhu nebyl jasně formulován.

Jeho základem byla jednak srbská pravoslavná církev, která umožnila nově se formujícímu národu vymezit se jak proti muslimům, spojeným s útlakem a osmanskou nadvládou, tak také proti katolíkům. Druhým velmi zásadním elementem byla právě lidová kultura a slovesnost. Na jejím základě vznikl jednak spisovný srbský jazyk, jednak nová národní literatura, která z folkloru čerpala jak tematicky, tak formálně.

Za turecké nadvlády oficiální srbská kultura postupně upadala, omezila se pouze na náboženské texty, zejména takzvané damaskiny, psané srbskou redakcí církevní slovanštiny. Rozvíjela se různorodá ústní lidová slovesnost, zejména epická lidová poezie (*junačke pesme*)³⁷, rozdělená do devíti hlavních cyklů: o Nemanjićích, o kralевичi Markovi, kosovský cyklus, o Brankovićích, o Crnojevićích, hajducký a uskocký cyklus, o osvobození Černé Hory a cyklus o osvobození Srbska.

³⁵ KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959.

³⁶ podle DOROVSKÝ, I.: *Srbská a černohorská literatura*.

³⁷ podle DERETIĆ, J.: *Istorija srpske književnosti*; DOROVSKÝ, I.: *Srbská a černohorská literatura*.

Cílem národněosvobozenického boje se tedy stala i obnova srbské kultury a její postupné začlenění do kulturního života Evropy. Naprosto však chyběla národní intelektuální elita. Srbské duchovenstvo z Jižních Uher mělo silné vazby na Rusko – používaly se náboženské knihy ruské redakce církevní slovanštiny, protože srbské byly v monarchii nedostupné, a duchovenstvo vystupovalo ostře proti představě Dositeje Obradoviće založit spisovný srbský jazyk na lidovém jazyce. Lidový jazyk nadto nebyl jednotný, měl více dialektů a různé způsoby zápisu.

Výrazný pokrok přinesl Vuk Stefanović Karadžić. Jako autodidakt nebyl zatížen zkomplikovaným prostředím pravoslavného duchovenstva a navázal na myšlenky Dositeje Obradoviće. Při svých cestách se setkal se slovinským obrozencem Jernejem Kopitarem, který jej, na podnět Jacoba Grimma, povzbudil ke sběru srbského folklorního materiálu.

Karadžić sbíral a studoval zejména srbské lidové písně. Jejich první sbírku *Mala prostonarodna slavenoserbska pesnarica* vydal roku 1814, téhož roku vydal i gramatiku *Pismenica serbskoga naroda po govoru prostoga naroda*, kterou odstartoval jazykovou reformu.

Jeho sbírky měly velký ohlas v Evropě, zejména u představitelů německého romantismu Jacoba Grimma a Johana Wolfganga Goetha.

Kromě lidových písní sbíral také drobné folklorní útvary – přísloví, rčení a hádanky, a lidové zvyky a obyčeje.

Po dokončení Srbského slovníku (*Srpski riječnik*, 1818) se začal věnovat sbírkám pohádek. Již roku 1818 vyšel první překlad srbské pohádky *Medvědovič*³⁸ (*Međedovič*; *Bärensohn*) v německém časopise *Wöchentliche Nachrichten für Freunde der Geschichte. Kunst und Gelährheit des Mittelalters*.

Roku 1821 vyšla sbírka *Narodne srpske pripovijetke*, jednak jako samostatná brožura, jednak v Srbských novinách (*Srpske novine*); obsahovala 12 textů, které autor napsal po paměti. Rozsáhlejší sbírka vyšla až roku 1853 – *Srpske narodne pripovijetke*, obsahovala 50 textů ze Srbska, Sremu, Bačky a Boky Kotorské. Po Karadžićově smrti 1870 vydal Fran Mikloušič sbírku podruhé a zařadil do ní i texty z autorovy pozůstalosti, obsahovala celkem 111 čísel.

Lidová próza byla zařazena i do jiných sbírek. Ve druhém vydání Srbského slovníku z roku 1852 je zařazeno přes 120 textů, jiné vyšly v almanachu *Danica*, 255 textů

³⁸ Ačkoli v původním textu je na konci slova *ć*, v překladu Rudolfa Lužika (*Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959), z níž v této práci čerpáme, je uvedena forma *Medvědovič*.

prozaického folkloru je ve druhém vydání sbírky srbských lidových přísloví *Srpske narodne poslovice i zagonetke* z roku 1833.

Karadžić se zabýval i teoretickým studiem lidové slovesnosti, resp. pohádek. Rozdělil je mužské (*muške*) a ženské (*ženske*), jeho dělení v podstatě odpovídá lyrickým (ženským) a epickým (mužským) textům.

Pro pohádku existuje v srbštině několik výrazů. *Pripovijetka*, který je použit v názvech Karadžićových sbírek, má nejobecnější význam: pohádka, povídka, vyprávění. V jižních oblastech Srbska se používal výraz *priča*, někde i *gatka*, což označuje přesněji kouzelnou pohádku, stejně jako výraz *bajka*.

Kromě Karadžiće se sběrem lidové slovesnosti zabývalo ještě několik autorů, mimo jiné černohorský panovník Petar Petrović Njegoš nebo Sima Milutinović Sarajlija. Jejich práce, jak bylo v té době běžné, obsahovaly sebrané texty značně upravené nebo doplněné. Karadžić svým objektivním přístupem a citlivým záznamem textů předběhl svou dobu³⁹.

³⁹ podle LUŽÍK, R.: Vuk Stefanović Karadžić a srbská lidová slovesnost. In *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959; LUŽÍK, R.: Vydavatelské poznámky, tamtéž; DERETIĆ, J.: *Istorija srpske književnosti*.

1.3. Srovnání kontextu sběru pohádek

V historickém vývoji rumunských a srbských zemí nacházíme řadu styčných bodů. Ve středověku je nejvíce ovlivnila Byzanc, jak politicky, tak kulturně. Nejzásadnějším úspěchem řecko-byzantského kulturního okruhu byla pravoslavná misie. Jak rumunské, tak srbské obyvatelstvo patří v drtivé většině k ortodoxní církvi. V obou zemích byla používána cyrilice (*ћирулица, chirilic*) a církevní slovanština, a to až do 17., resp. 19. století. Pravoslavné vyznání bylo pro obě etnické skupiny důležitým prvkem, na němž založily své národní hnutí. Umožnilo jim vymezit se proti ostatním etnikům v regionu, která se také identifikovala na konfesním základě. V rumunském případě šlo zejména o Maďary, Sasy a Sikuly, kteří byli katolického vyznání, v srbském o Turky, ale i „poturčence“, tedy muslimy jiného etnického původu, a později také o Chorvaty, kteří používali velmi podobný jazyk, ale vyznávali katolickou víru.

Pravoslavná církev byla pro Rumuny i Srby nositelem národní kultury. Srbská ortodoxie získala autokefalií již roku 1219, obnovena pak byla 1557; církev ve Valašsku, pod jejíž jurisdikci spadalo i Sedmihradsko, začala být nezávislá roku 1359.

Další mocností, která ovlivnila obě země, byly Uhry (později Habsburská monarchie). To se týkalo především území Sedmihradska a Jižních Uher, kde na území Banátu žila obě etnika. V této oblasti se zformovaly i intelektuální elity jak srbské, tak rumunské, které sehrály zásadní roli při vývoji národních hnutí a emancipaci těchto národů. Jejich vznik byl umožněn stabilními hospodářskými a politickými podmínkami (ve srovnání s Osmanskou říší a rumunskými knížectvími) a setkáním se západní, latinskou kulturou. Mimo jiné proti ní se národní hnutí vymezovala, opřela svou identitu o příslušnost k národní pravoslavné církvi.

Dalším identifikačním znakem byly národní jazyky. Na konci 18. století byly rumunština a srbština v podobné situaci: jazykem psané kultury byla církevní slovanština, která se lišila od mluveného lidového jazyka. Šlo o diglosii, kdy mluvený jazyk byl považován za stylově nižší. Nicméně právě ten se stal základem moderního národního jazyka obou národů, a to mimo jiné prostřednictvím sbírek ústní lidové slovesnosti.

Srbština a rumunština vzájemně interferovaly tam, kde docházelo k soužití obou etnik. Slovní zásobu rumunštiny tvořilo až 20% slov slovanského původu (kromě srbštiny přejímala rumunština i z ukrajinštiny, bulharštiny a ruštiny). V 19. století byla některá „nelatinská“ slova nahrazena přejímkami z románských jazyků nebo z latiny ve snaze „očistit“ rumunský jazyk a zdůraznit jeho latinský původ.

Staletí trvající osmanská nadvláda na Balkáně zanechala v srbském i rumunském folkloru silné stopy. S orientální kulturou se do lidové slovesnosti dostaly i pohádkové syžety a postavy (např. Hodža Nasredin).

Ve folkloru byly reflektovány dobové realie – náboženství, tedy islám jako privilegovaná konfese a křesťanství jako náboženství „druhořadé“; objevují se historismy, termíny označující např. panovníka (car, bojar, delija, pop, kadija, efendi), toponyma (iljinské slunce, Benátky), objevuje se Turek (a Turkyně) jako pohádková postava, podobně cikáni; tematizován je i srbský národ⁴⁰, někdy jako protiklad Turků. V pohádkách nacházíme i postavy historické (kraljević Marko) a svaté (Paraskiva, Sava, Ignác).

Vuk Stefanović Karadžić i Petre Ispirescu měli kontakt s představiteli evropského romantismu, na jejich dílo měl vliv zejména Jacob Grimm. Ten také Karadžićovy pohádky vydal v Německu, a to již roku 1854⁴¹, v překladu Karadžićovy dcery Wilhelminy.

Rumunské národní hnutí i zájem o lidovou slovesnost byl ovšem jak proti Evropě, tak proti Srbsku opožděn – Karadžićovy pohádky poprvé vyšly již roku 1821, první německý překlad dokonce roku 1818, Ispirescova sbírka až roku 1882, první pohádka byla publikována 1862.

Rumunské prostředí se od srbského lišilo mimo jiné svou příslušností k románským jazykům. Někteří badatelé 19. století se přikláněli ke konceptům ryze románského původu rumunské kultury a snažili se eliminovat jiné vlivy, například jazykovým purismem a přejímkami z románských jazyků, zejména z francouzštiny a italštiny. Rumunský badatel Lăzar Șăineanu nabídl v monografii *Basmele române în comparație cu legende antice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice (Rumunské pohádky v komparaci s antickými legendami a s ohledem na pohádky sousedních národů a všech románských národů)* z roku 1895⁴² vlastní klasifikaci pohádek, ještě před vydáním Aarneho systematizace roku 1910.

⁴⁰ 75. Proč jsou Srbové chudí. In KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské lidové pohádky*, Praha: SNKLHU, 1959.

⁴¹ KARADŽIĆ, V. S.; GRIMM, J.: *Volksmärchen der Serben*. Berlin: G. Reimer, 1854.

⁴² podle Academia Română: *Dicționarul general al literaturii române.*, București: Univers Enciclopedic, 2004, sv. I.

2. Překlady srbských a rumunských pohádek u nás

I přes těsné sepětí Čecha Jana Urbana Jarníka s rumunským folklorem a rumunskými pohádkami byly tyto pro české čtenáře dlouho nedostupné. První kontakt s evropským kulturním okruhem zprostředkoval soupis pohádek A. Schulleruse z roku 1928, ten byl ovšem v němčině.

První u nás vydanou rumunskou pohádkou je *Stan Bolovan a jeho děti*⁴³, která vyšla roku 1961 v překladu a úpravě Jana Vladislava. Roku 1963 vyšla pohádka *Kam vede lakomství: pro malé čtenáře*⁴⁴ autora Victora Eftimia (v originále *Lăcomia pierde omenia*) v překladu Karla Paňhy. Další knihou inspirovanou rumunskými pohádkami byl *Ovčák a beránek*⁴⁵ Karla Paňhy z roku 1971.

Prvním uceleným výběrem je překlad sbírky *Legende sau Basmele Românilor*⁴⁶ Pavla Beneše⁴⁷, předmluvu k němu napsal Oldřich Sirovátka.

Později vyšlo několik výborů rumunských pohádek: Marie Kavková přeložila a doslovem opatřila výbor Vasile Adăscăliteie *Předu, předu pohádku*⁴⁸, který Lidové nakladatelství vydalo hned dvakrát – 1980 a 1981.

Roku 1980 vyšly pohádky Octava Pancu-Iași *O veste mare despre un băiat mic* v překladu Evy Strebingerové pod českým názvem *Velká novina*⁴⁹.

Není bez zajímavosti, že roku 1985 vyšla *Knih pohádek*⁵⁰ v českém překladu Hany Janovské v Bukurešti.

Téhož roku vyšly *Pohádky z beránčího kožíšku*⁵¹, vyprávěné Marií Kavkovou. Z pera Marie Kavkové pochází i brožura *Sto radostí, sto starostí*⁵² z roku 1989.

Situace srbských lidových pohádek v českém prostředí byla velmi odlišná. Již od svého literárního debutu byl Vuk Stefanović Karadžić v českém literárním okruhu známý. Byl v kontaktu s obrozenci, zejména s Josefem Dobrovským, Václavem Hankou, Pavlem Josefem Šafaříkem, Josefem Jungmannem, Františkem Ladislavem Čelakovským a mnoha jinými, které svým dílem ovlivnil.

⁴³ SLAVICI, I.: *Stan Bolovan a jeho děti*. Praha: SNDK, 1961.

⁴⁴ EFTIMIU, V.: *Kam vede lakomství: Pro malé čtenáře*. Praha: SDNK, 1963.

⁴⁵ PAŇHA, K.: *Ovčák a beránek*. Praha: Lidové nakladatelství, 1971.

⁴⁶ nakl. EPL, Bukurešť 1969.

⁴⁷ ISPIRESCU, P.: *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975.

⁴⁸ ADĂSCĂLITEI, V.: *Předu, předu pohádku: výbor z nejkrásnějších rumunských lidových pohádek*. Praha: Lidové nakladatelství, 1980, 1981.

⁴⁹ PANCU-IAȘI, O.: *Velká novina*. Praha: Albatros, 1980.

⁵⁰ ISPIRESCU, P., POP-RETEGANUL, I.: *Knih pohádek*. București: Ed. Ion Creangă, 1985.

⁵¹ KAVKOVÁ, M.: *Pohádky z beránčího kožíšku: rumunské lidové pohádky pro děti od 6ti let*. Praha: Albatros, 1985.

⁵² KAVKOVÁ, M.: *Sto radostí, sto starostí*. Praha: Albatros, 1989.

Prvními českými překladateli Karadžićova díla byli Václav Hanka a F. L. Čelakovský, který zařadil 20 srbských písní ve vlastním překladu do svého díla *Slovanské národní písně*⁵³, jehož 3. díl z roku 1827 byl dedikován právě Karadžićovi. Kromě srbských lidových písní překládal i přísloví.

Karadžićovy sbírky srbských lidových písní byly v českém prostředí hojně překládány, nicméně jeho ostatní sběratelská činnost byla opomíjena.

Překlady srbských lidových pohádek se objevily v 50. letech 19. století, zejména ze Srbského slovníku⁵⁴, několik překladů pohádek vyšlo v literárním časopise Lumír v překladu Věnceslava Záboje Maříka.

Karadžićova sbírka pohádek z roku 1853 zaujala české pohádkáře, Boženu Němcovou a Karla Jaromíra Erbena. Němcová se ve své korespondenci zmiňuje o tom, že sbírku četla a že se chystá k jejímu překladu, nicméně k tomu již nedošlo kvůli jejímu zdravotnímu stavu a následné smrti⁵⁵. Roku 1858 otiskla Koleda několik srbských pohádek v jejím překladu: *Proč není u lidí tlapa rovná, Kopání pokladu, Car Trojan má kozí uši, Řemeslo má zlaté dno a Úsud*. Dalšíh pět pohádek, které přeložila, vyšlo roku 1891 v *Boženy Němcové sebraných spisech*⁵⁶.

Erben zařadil srbské pohádky do svého sborníku *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních: čítanka slovanská s vysvětlením slov*⁵⁷. Pět textů převzal z Karadžićovy sbírky, osm přetiskl z časopisů *Podunavka* 1848, *Bosanski prijatelj* 1850 a 1851 a *Neven*. Roku 1869 vydal i několik srbských pohádek ve vlastním překladu ve sbírce *Malice lidu*. Erben se pohádkám věnoval i z badatelského hlediska, zabýval se jejich srovnávacím studiem.

Kompletní, avšak ne příliš zdařilý překlad Karadžićovy sbírky pohádek vyšel roku 1877, pořídil jej Jan Zdeněk Veselý a vydal pod názvem *Srbské národní pohádky*⁵⁸.

Roku 1924 a znovu 1925 vyšla antologie Tihomira Ostojiće, opět s názvem *Srbské národní pohádky*⁵⁹ v překladu Antonína Beringera s předmluvou Jiřího Polívky. Její největší část tvoří texty z Karadžićových sbírek.

⁵³ ČELAKOVSKÝ, F. L.: *Slovanské národní písně*. W Praze, Josefa Fetterlowa z Wildenbrunu, 1822.

⁵⁴ JIREČEK, J.: *Srbská povídka o vzniku Cařihradu*. Vesna 1852.

⁵⁵ podle LUŽÍK, R.: V. S. Karadžić a česká literatura. In *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959.

⁵⁶ KOBER, I. L.: *Boženy Němcové sebrané spisy*. Praha 1891.

⁵⁷ ERBEN, K. J.: *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních: čítanka slovanská s vysvětlením slov*. Praha: I. L. Kober, 1865.

⁵⁸ KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské národní pohádky, ze sbírek V. Š. Karadžiće a A. Nikoliće přeložil J. Z. Veselý*. Praha: Mikuláš a Knapp, 1877.

⁵⁹ OSTOJIĆ, T.: *Srbské národní pohádky*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1924, 1925.

Dalším výběrem srbských pohádek je dílo Jarmily Pilzové *Pravda a křivda: Výbor ze srbských národních pohádek*⁶⁰, který vyšel po druhé světové válce.

Nejkompletněji podává pohádky Vuka Karadžiče výbor z roku 1959 *Srbské lidové pohádky*⁶¹ v překladu Rudolfa Lužika, který napsal předmluvu i doslov. Z této sbírky budeme v práci vycházet.

Výbor *Čarodějný prsten: srbské pohádky*⁶², který sestavil Jaroslav Pánek, vyšel roku 1982. Nejnovější výbor *Pohádky*⁶³ z pera Dušana Karpatského pochází z roku 1989.

⁶⁰ KARADŽIĆ, V. S.: *Pravda a křivda: Výbor ze srbských národních pohádek*. Praha: Svoboda, 1948.

⁶¹ KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959.

⁶² *Čarodějný prsten: srbské pohádky*. Praha: Albatros, 1982.

⁶³ KARADŽIĆ, V. S.: *Pohádky*. Praha: Odeon, 1989.

3. Komparace vybraných pohádkových textů

K nalezení a objasnění společných a odlišných rysů srbských a rumunských pohádek jsem zvolila komparativní metodu. Srovnávány jsou tři dvojice pohádkových textů, vybrané podle kritérií dostupnosti textu v originálním jazyce a českém překladu (tedy tři texty v rumunštině s odpovídajícím českým překladem a tři texty v srbštině s českým překladem). Zároveň jde o dvojice textů, které spadají do stejného pohádkového typu podle katalogu Aarne – Thompson – Uther⁶⁴, a tedy mají srovnatelný buď celý syžet, nebo alespoň jeho část.

Při vymezení jednotlivých pohádkových postav a jejich typů jsem se řídila podle Proppovy *Morfologie pohádky*⁶⁵.

Rumunské pohádky jsem vybrala z knihy P. Ispiresca *Basme, legende, snoave*⁶⁶, český překlad pak podle P. Beneše⁶⁷. Srbské pohádky jsou z knihy V. S. Karadžiće *Srpske narodne pripovijetke*⁶⁸, český překlad Rudolfa Lužika⁶⁹. Všechny zvýrazněné části textu jsou převzaty z uvedených knížek. Citován je jako první český překlad, v závorce pak text v originále; není-li uvedeno jinak, jde o citace z výše uvedených zdrojů.

První dvojicí pohádek je rumunská *Dědova hodná dcera (Fata moșului cea cuminte)*, v českém překladu pod číslem 31 (v rumunské variantě nejsou pohádky číslovány), a srbská *Jaká služba, taková záplata (Kako su radile onako su i prošle)*, v českém i srbském vydání pod číslem 36.

Podle klasifikace Aarne – Thompson – Uther⁷⁰ (dále ATU) tyto dvě pohádky řadíme pod číslo 480: *Vlídna a nevlídna dívka*.

Obě pohádky pojednávají o dvou nevlastních sestřích, z nichž jedna je hodná a týraná, druhá líná a protežovaná. V rumunské variantě se jedná o hodnou dceru starého muže, dědy, a zlou dceru jeho druhé ženy, báby, v srbské je zmíněno jen, že dívka měla macechu a ta měla dceru. Macecha i bába své nevlastní dcery týraly, ukládaly jim nejtěžší práce a snažily se je dostat z domu. V srbské pohádce macecha pastorkyni vyhnala, když její otec nebyl doma, v rumunské bába v noci uhasila oheň a dědova dcera byla nucena jít hledat žhavé uhlíky.

⁶⁴ Uther, M.-J.: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. 3 sv.; Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia, 2004.

⁶⁵ Propp, V. J.: *Morfologie pohádky*. In *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H & H, 2008.

⁶⁶ Ispirescu, P.: *Basme, legende, snoave*. București: Blassco, 2008.

⁶⁷ Ispirescu, P.: *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975.

⁶⁸ Karadžić, V. S.: *Srpske narodne pripovijetke*. Beograd: Prosveta – Nolit, 1987.

⁶⁹ Karadžić, V. S.: *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959.

⁷⁰ Uther, M.-J.: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. 3 sv.; Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia, 2004, sv. 1., s. 281 – 283.

Obě hrdinky se vydaly tam, kde viděly hořet ohníček. Zatímco v srbské pohádce dívka rovnou došla k chaloupce, v rumunské cestou potkala zanedbanou zahradu, studni a pec. Tyto předměty na ni volaly, aby jim pomohla, což hrdinka učinila.

Srbská hrdinka prokázala svou dobrotu tím, že zametla chaloupku, k níž přišla.

Zajímavým rozdílem mezi variantami je obyvatel, respektive obyvatelka chaloupky. Zatímco v srbské variantě dívka narazila na *saň (ala)*, která se přihnala ve vichřici, v rumunské bydlí v domečku *svatá Paraskiva (Sânta Vinerea)*.

Hrdinka srbské pohádky měla nejdříve povískat ve vlasech *saň*, která měla hlavu plnou červů, leč dívka odpověděla, že jí hlava *voní jako slaměnka (miriše kao smilj)*. Posléze dostaly obě hrdinky za úkol nakrmit drůbež (v srbské verzi) či *mlád'ata* (v rumunské verzi; v originále *pui*, což lze přeložit i jako kuřata), což byly v obou případech sovy, sýčci, lasičky či zmije, v rumunské variantě i *saně (balauri)*. V rumunské pohádce je oproti srbské třeba nakrmit je krméním *ani studeným, ani teplým* a poklidit dům.

Obě hrdinky úkoly splnily a rozhodly se vrátit domů. Rumunská verze uvádí, že bylo dívce smutno po rodičích, v srbské dívku propustila *saň*. Hrdinka rumunské pohádky měla ještě povískat Paraskivu ve vlasech, což bylo v srbské variantě jako první úkol.

Obě hrdinky si za odměnu vybraly nejmenší a nejméně zdobnou truhlici s poznámkou, že si větší nezaslouží; v obou případech byly truhlice plné cenností, srbská *dukátů (dukati)*, rumunská šperků a oděvů. Rumunská pohádka ještě popisuje, jak se hrdince vyplatila její pomoc – z pece dostala placky, ze studně vodu a ze zahrady ovoce.

Bába/macecha poslala svou dceru, aby také získala odměnu. Situace se opakuje, nicméně nevlastní sestry hrdinek nejen, že nepomáhají a neplní úkoly, ale drze to komentují: *Fuj, to je ale smrad! Tebe k sakru vískat nebudu. (Pi! čudna smrada! ja te bogme ne mogu poiskati.)*, případně *Copak jsem spadla z višně, abych se namáhala a čistila tě? (Da'ce! am mâncat laur ca să mă ostenesc eu cu tine până să te sleiesc?)*

V srbské pohádce dívka drůbež nekrmí, ale mlátí klackem, v rumunské dá mlád'atům horké krmení, takže mají opažené krky.

Obě nevlastní sestry si na cestu domů vybraly největší, nejtěžší a nejkrásnější truhlici. V rumunské pohádce následuje popis, jak dívka nedostala placky z pece, vodu ze studně ani si nemohla odpočinout v zahradě. Kromě toho jí svatá Paraskiva poradila, ať truhlu otevře doma s matkou, až budou samy, což její srbská dvojnice udělala sama od sebe.

V rumunské variantě číhala v truhle *všelijaká žoužel*, které dívka spálila krky, vrhla se na matku s dcerou a rozsápaly je, v srbské pak byli v truhlici dva hadi, dceři a matce vypili oči.

Srbská pohádka končí morálním ponaučením, které dalo název pohádce – *Jaká služba, taková záplata* (*Kako su pravo radile onako su i prošle*). Rumunská pohádka ještě čtenáře informuje o tom, že se *celá vesnice polekala nad tou zvěstí a každý pochopil, že je to trest boží*. Následuje zmínka o tom, že si dědova dcera vzala nejkrásnějšího chlapce z vesnice.

Závěrečná formule se skládá ze dvou částí: *Celá ves se veselila na jejich svatbě a žijí šťastně až dodnes. Kdo tomu nevěří, jen ať se rozhlédne a uvidí, že je takových domů hodně.* (*Mare veselie se făcu în sat la nunta lor, și trăiesc în fericire până în ziua de azi. Cine nu crede să facă bine să se uite împrejur, și va vedea multe de aceste case.*), druhá část je verš, který se opakuje na konci každé pohádky: *A já jsem nasedl do sedla, že se mi pohádka tak povedla.* (*Iar eu încălecai p-o șea și vă spusei dumneavoastră așa.*), přičemž v plném znění je uveden pouze u první pohádky, u ostatních je již jen *A já jsem nasedl do sedla a tak dále* (*Iar eu încălecai p-o șea etc.*).

Rumunská pohádka je delší než srbská, dějově rozvitější už od začátku, hrdince je přisouzen věhlas (*měl tak šikovnou dceru, že si o ní všude vykládali*). Jsou zde navíc dárci – zahrada, studna a pec, které jsou kouzelné – umí mluvit a žádají hrdinku o pomoc, objevuje se ztrojení motivu.

Hrdinka se má ohlásit jako *dobrý člověk*, aby na ni svatá Paraskiva nepustila psy. V srbské variantě dívka rovnou vymete chaloupku a shrabe oheň.

Jednání hrdinky rumunské pohádky je motivováno strachem z macechy – aby jí nevyčinila, vylezla na střechu a hledala oheň, aby ji nezabila, nabídla se do služby svaté Paraskivě.

Svatost matky Paraskivy se v pohádce projevila tím, že odešla do kostela, když poručila dívce nakrmit mláďata a vysmýčít dům.

V srbské pohádce vystupuje jedna z tradičních kouzelných bytostí – saň, avšak netypicky ne jako škůdce, kterým je macecha.

V obou pohádkách se opakuje motiv překonání odporu – drůbež se ukáže jako havěť, vískání saně ve vlasech jako nechutná činnost.

Zatímco hrdinka dokazuje svou dobrotu svými činy, její nevlastní sestra expresivně vyjadřuje svůj odpor a nechuť k činnosti.

Srbská pohádka končí ihned poté, co škůdci dostanou zasloužený trest a následuje ponaučení. Rumunská verze je i zde rozvitější, hrdinčinou odměnou nebyly jen dukáty, ale i dobrý sňatek. Vypravěč se zde obrací k posluchačům a spojuje fiktivní svět s reálným (*Kdo tomu nevěří, jen ať se rozhlédne a uvidí, že je takových domů hodně*).

V srbské variantě je vypravěč upozaděný, do děje nijak nevstupuje, ani se neohlašuje rámcovacími formulemi.

Svatou Paraskivou je pravděpodobně myšlena Cuvioasa Parascheva, světice rumunské pravoslavné církve a patronka Moldavska, jejíž svátek je slaven 14. října. V rumunské lidové slovesnosti a mytologii se vyskytuje nejčastěji jako Sfânta Vineri (Sânta Vinerea), což v překladu znamená „svatý Pátek“. S tímto významem se setkáme i v jiných jazycích, např. v ruštině (Pjatinica), jedná se o překlad řeckého jména.

Další dvojici pohádek je rumunská *Tři králové bratři* (*Cei trei frați împăți*) pod číslem 25 v českém překladu a srbská *Podivný pták* (*Čudovata tica*) číslo 26 v originále i v překladu. V klasifikaci ATU⁷¹ spadají pod číslo 567: *Zázračné ptačí srdce*.

Rumunská verze začíná zkrácenou úvodní formulí *Stalo se, nestalo a tak dále*, srbská prostým *Byl jeden chudý člověk*. Syžet je v obou případech shodný – chudý člověk se snaží zaopatřit rodinu, v rumunské variantě měl tři děti, v srbské neurčený počet dětí.

V obou pohádkách figuruje ptáček, který snáší drahocenná vejíčka. V srbské pohádce chytil muž ptáčka rovnou, v rumunské narazil nejdříve na jeho hnízdo s vejíčky. V obou verzích muž vejíčka prodal na trhu za vysokou částku – v rumunské stržil dva měšce peněz, v srbské pak sto zlatých *cekinů* (*cekin*). Slovo *cekin* pochází z arabského *sikka* – mince, a jedná se o přepis slova *seqin*, které označovalo turecké mince, nebo *zecchino*, což byly mince benátské.

Rumunská pohádka je rozvíta popisem údivu muže, jeho nákupy a jeho dialogem se ženou, text je dynamický a živý, používá se expresivních výrazů (*A kam to neseš? – Ona se ptá, kam to nesu!; To počkej, až uvidíš ještě tohle! Uvidíme, co řekneš.; Slepice, neslepice – v rumunštině doslovně de găină, de negăină*). Muž dál chodil pro vejce a draze je prodával, zbohatl a poslal děti k učitelu. Až poté chytil ptáka, který vejce snášel, choval jej doma a *zahnal bídu i z vesnice*, pak začal obchodovat a odjel na cesty.

V rumunské verzi našly děti pod křídlem slepice tajemný nápis, který daly přečíst svému učitelu. Ten předstíral, že mu nerozumí, ale rozhodl se slepice zmocnit, čehož dosáhl tím, že se vlichotil jejich matce. Vypravěč v této pohádce komentuje děj: *Ubohá žena, slabá jako všechny ženy, učitelu podlehla; jinde Člověk nemá nikdy dost. Jak něco má, chce mít ještě víc*.

Přesvědčil ženu, aby slepici zabila a upekla. Zde se děj schází s dějem srbské pohádky, kde dal ptáka upéct obchodník, který jej od chud'ase koupil. Rumunská pohádka barvitě líčí dialog mezi učitelem a ženou, učitelovo přesvědčování, proč má žena slepici zabít (*Tak já ti*

⁷¹ UTHER, M-J.: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. 3 sv.; Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2004, sv. 1., s. 336 – 338.

za to nestojím? Vidím, že mě nemáš ráda. Lituji, že jsem se zamiloval do tak necitelné ženy. ... Jdu se utopit.)

V obou pohádkách snědly děti zásadní části slepice, ovšem v srbské variantě to byly dvě děti, které snědly hlavu a srdce, v rumunské tři bratři a hlava, srdce a žaludek.

Srbská varianta líčí lítost kupce, který *zanaříkal, jak nejvíce mohl* a odešel domů. V rumunské variantě příběhly děti dřív z kostela a kuchařka jim dala vnitřnosti, nejstaršímu hlavu, prostřednímu žaludek a nejmladšímu srdce. Text opět expresivně popisuje hněv učitele, který přesvědčil ženu, že jsou její děti jen pro ostudu a na rozdíl od srbského kupce pojal vražedné úmysly a zavřel chlapce do komory. Prostřední syn svým bratrům vysvětlil, jakou moc měly vnitřnosti: kdo snědl hlavu, stane se králem, kdo snědl srdce, najde u své hlavy měšec peněz, když vstane, a kdo snědl žaludek, bude umět čarovat, proto i všechno tohle věděl.

Dvě děti v srbské pohádce se o kouzelných vlastnostech druhý den ráno, když ten, který snědl srdce, našel u své hlavy *sto zlatých cekinů*, a ten, který snědl hlavu, věděl, co kdo na světě dělá – tedy měl kouzelné vlastnosti, které v rumunské variantě náležely dvěma bratrům.

Zde se děj pohádek začíná lišit.

V srbské pohádce chlapci zbohatli, *získali na svou stranu lid, aby si jednoho z nich zvolil za krále, a volba padla na toho, co snědl srdce*. Jeho bratr jej zabil a z břicha mu vyndal srdce a sám je snědl. Byla nová volba krále, vyjádřená expresivně *Jedni čehý, druzí hot, jedni o voze a druzí o koze, jedni hrr! a druzí zase prr! (Te tamo te amo, te više te niže, te ura te fura)*, nakonec byl zvolen druhý bratr. Oženil se s carovou dcerou, která zpozorovala, že má její muž každé ráno u hlavy peníze, třetí den jich polovinu vzala. Když to král zjistil, chtěl ji zabít, ona na něj hodila peníze a král vyzvrátil srdce.

Pak se děj pohádky odchýlil od schématu – objevila se bílá ruka a srdce vzala a ozval se hlas jeho bratra, který řekl, že je králi odpuštěno. Ten se pak kál ze svých hříchů a staral se o chudé. Tato pohádka končí jakousi morální katarzí, chybí závěrečná rámcovací fráze.

Děj rumunské pohádky se srbské podobá v tom, že jeden z bratrů se stal králem, tentokrát však ten, který snědl hlavu ptáka. Králem byl zvolen ten, na nějž usedl *bílý neposkvrněný holoubek*, volba se opakovala třikrát. Nový král ustanovil svým rádcem bratra, který snědl žaludek. Kralovali společně, *poddaní jim začali říkat dva moudří králové bratři*.

Syžet pohádky je netypický tím, že nesleduje pouze jednu dějovou linii: vrací se k osudům učitele, který se vrátil k učitelování, a k otci, který zjistil, co se stalo, a rozhodl se žádat spravedlnost.

Soudili je králové bratři, nechali se poznat otci. Zde se objevuje motiv, který nacházíme i v srbské pohádce, totiž zásah nadpřirozených, božských sil. Králové svěřili soud Bohu, a když se modlili, proměnili se učitel a žena v kusy kamene. Jejich otec zůstal na královském dvoře.

Zde se děj opět větví a vrací se k nejmladšímu bratru, který snědl srdce.

Objevuje se spojovací formule – *šel a šel, vždyť pohádky vyprávění stále ještě konec není (se duse, se duse, ca cuvântul din povește ce d-aci încolo se gătește)* a začátek nové dějové linie: nejmladší bratr se ubytoval u jednoho *božího muže*, který ho varoval, aby nechodil na ostrov. Na ostrově bydlela víla (*măiastră*, tedy nadaná kouzelnými schopnostmi, kouzelnice), kdo k ní šel, musel zaplatit dva měšce peněz a vrátil se pomatěný. Nejmladší syn tam šel, uviděl vílu u okna a zamiloval se do ní. Chodil na ostrov několik dní za sebou, víla vyzvěděla, odkud má tolik peněz a dala mu něčeho napít, aby vyzvrátil slepičí srdce. Tento motiv se objevuje i u srbské pohádky.

Mladík přísahal pomstu, našel si práci u rybáře, chytil parmu a v ní našel místo mlíčí kamenné korýtko, které měnilo vodu ve zlato. Udělal si zásobu peněz a vrátil se k víle, ta jej opět obelstila. Mladík pak odešel do světa, našel strom s kouzelnými řídky, které promění člověka v osla, a biskupský chlebiček, který jej promění nazpět. Proměnil vílu i její dvůr v osly a hnal je ke svým bratrům, o jejichž věhlasu se doslechl.

Dějové linie jsou spojeny volně: *Když se dozvěděl o věhlasu dvou moudrých králů, sevřelo se mu srdce a umínil si, že se půjde podívat, jestli to nejsou jeho bratři. – Zatímco byl na cestě, bratr nadaný čarovnou mocí řekl králi všechno, co prožil jejich nejmladší bratr.*

Král se přimluvil, aby nejmladší bratr proměnil osly zase v lidi, ten se pak oženil s vílou. Všichni zůstali pohromadě, kralovali spravedlivě. *Po celém světě se šířila jejich sláva a říkalo se: U tří bratrů králů.*

Pohádku uzavírá závěrečná fráze ve zkrácené podobě.

Text rumunské pohádky je výrazně delší – 12 stran textu oproti třem stranám textu srbské pohádky. To je dáno propojením dvou dějových linií a dvou zápletek, z nichž jedna v srbské variantě není. Rumunský text je popisný, expresivní a spádu je dosaženo pomocí dialogů a užitím citově zabarvených přirovnání a výrazů (*Řval na kuchařku jako lev*). V textu najdeme i jazykové hříčky: *Zůstali osly jako osli (Rămaseră măgari ca toți măgarii)*. V rumunském originále se vyskytuje oslovení *jupâne*⁷², přeložené jako *velkomožný pane*. Jedná se o

⁷² Academia Română: *DEX: Dicționarul explicativ al limbii române. Ediție a II-a*. București: Univers Enciclopedic, 1998.

slavismus, přejatý pravděpodobně z jihoslovanských jazyků (župan)⁷³. Vypravěč vstupuje do textu úvodní, spojovací a závěrečnou formulí.

V srbském textu se setkáme s pojmenováním mincí – *cekin*, v čemž se odráží vliv prostředí. Zakončení srbské verze pohádky je dosti netypické, podobá se spíše pohádkám legendárním. Neobvyklé je, že bratři byli pouze dva a stejně jako v rumunské verzi není od počátku jasné, který z nich je hlavním hrdinou. Pohádka sleduje jednu dějovou linii. V textu se nevyskytují dialogy, popis událostí je podán er-formou.

Rumunská pohádka *Statečný benjamínek a zlatá jablka* (*Prâslea cel voinic și merele de aur*), číslo 8 v českém překladu, má stejný motiv jako srbská *Zlatá jabloň a devět pávic* (*Zlatna jabuka i devet paunica*) pod číslem 4. Klasifikace ATU⁷⁴ je řadí pod číslo 550: *Pták, kůň a princezna*.

V rumunském textu měl jabloň rodící zlatá jablka král (*împărațor*, ovšem v rumunštině ve významu císař, pro význam král existuje výraz *rege*), v srbském *car* (*car*), oba panovníci měli tři syny. Zlaté plody z kouzelných stromů v obou případech kradl neznámý zloděj. Starší synové z obou pohádek v hlídání neuspěli.

Nejmladší princ není v srbské verzi nijak pojmenovaný, v rumunské má jméno *Prâslea* (*Benjamin*, *Benjamínek*), což je jak jméno, tak označení nejmladšího člena rodiny⁷⁵. Do češtiny je přeloženo jako *benjamínek*, převládá tedy obecný význam, pojem není vnímán jako vlastní jméno.

Hrdinové obou pohádek jabloň uhlídali za pomoci vlastního důmyslu; hrdina srbské pohádky si pod jabloní ustlal a probudil se včas, aby vetřelce chytil, benjamínek z rumunské pohádky si pomohl dvěma kůly, o něž se uhodil, když usnul.

Zloději jablek v srbské variantě bylo devět pávic, z nichž ta nejmladší se proměnila v dívku, přisedla k princovi na lůžko *a ti dva se objímali a milovali až přes půlnoc*. V rumunské pohádce není zloděj v této fázi pohádky známý, hrdina jej však zasáhl připraveným šípem.

Srbská pohádka pokračuje tím, že princ se po několik nocí setkával s pávicí, avšak jeho bratři mu začali závidět. V jejich nekalých záměrech jim pomohla *zlá babizna* (*prokleta babetina*), která se *jako na zavolanou* objevila v paláci, její původ není více objasněn. Ta pávicí – dívce ustříhla cop a pávice už víckrát nepřiletěly. Princ ji nechal roztrhat koňmi a vydal se pávice hledat.

⁷³ podle PALIGA, S.: *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*. București: Ediția electronică, 2003. Dostupné z http://egg.mnir.ro/pdf/paliga_inflromane.pdf. Accessed 3. 8. 2012.

⁷⁴ UTHER, M-J.: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. 3 sv.; Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2004, sv. 1., s. 318 – 320.

⁷⁵ podle DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*; jméno je slovanského původu.

I v rumunské pohádce se objevují závistiví starší bratři. Zde se benjamínek vydal s bratry hledat zloděje jablek, kterého poranil šípem. Přišli k propasti, kam se benjamínek spustil a dostal se *do jiného světa*. Přišel k měděnému zámku, kde bydlela jedna ze tří královských dcer, unesená spolu se svými sestrami *šarkany* (*zmei*, draci).

Šarkan hodil svůj kyj – *buzdogan* (*buzduganul*), benjamínek jej hodil zpět a pak zápasili. Zápas se opakoval u všech bratrů šarkanů, objevuje se stupňování – prvního zarazil do země po kotníky, druhého po kolena, třetího po krk. Druhý zámek byl stříbrný, třetí zlatý.

Po zabití šarkanů proměnil benjamínek pomocí kouzelného biče zámky v jablka, zlaté si ponechal.

Jeho bratři vytáhli dívky, benjamínka chtěli zabít. Ten se dostal nahoru s pomocí orlice (*zgripsor*, varianta *zgripțor*; v překladu H. Janovské *pták Noh*; etymologicky souvisí s novořeckým *ghrîps*⁷⁶), jejíž mládřata zachránil před saní (*balaur*).

Do města přišel v převleku, dozvěděl se o chystané svatbě své vyvolené. Za pomoci věcí z šarkanova zlatého zámku splnil úkoly, které zadala svému nápadníkovi a dal se poznat dívce i rodičům. Starší bratry chtěl král potrestat, ale benjamínek se spolehl na soud boží – všichni tři vystřelili nad sebe šípy, starší bratry jejich šípy zabily, benjamínek přežil.

Pohádka končí závěrečnou formulí, vypravěč potvrzuje svou účast na ději: *Já jsem se tam také zastavil a zůstal na svatbě, abych se pobavil, a vzal jsem si suché uzené, ryby trošku a z chromého zajíce nožku a nasedl jsem do sedla... (Trecui și eu pe acolo și stătui de mă veselii la nuntă, de unde luai O bucată de batoc, Ș-un picior de iepure șchiop și încălcai p-o șea...).*

Srbská varianta pokračuje hledáním pávic: princ došel k jezeru, kde bydlela v paláci baba carevna se svou dcerou. Prozradila mu, že pávice se chodí do jezera koupat, ale jelikož si princ nechtěl vzít její dceru, podplatila jeho sluhu, aby jej s pomocí kouzelného měchu uspal, aby nemohl s pávicemi mluvit. Princ třikrát zaspal přilet pávic, naposledy mu pávice vzkázala, *aby srazil hořejšek dolů*. Princ sřal sluhovi hlavu a dál hledal pávice. V lese mu poradil *poustevník* (*pustinik*), kde pávice hledat. Pávice byla carevnou ve městě, když ji princ našel, oženil se s ní.

Pohádka pokračuje zákazem – carevna zakázala princovi vstupovat do dvanáctého sklepa, ten však zákaz porušil a pustil ze sudu *draka* (*zmaj*), který carevnu unesl.

Hrdina se opět vydal hledat svou ženu, po cestě pomohl rybce, lišce a vlku, kteří jej lidským hlasem prosili o pomoc.

V drakově paláci pak našel svou ženu a utekl s ní, drak je však dohnal na kouzelném koni. Carevna vyzvěděla, jak si kouzelného koně opatřit – je třeba tři dny hlídat jedné babě kobylu

⁷⁶ podle DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*.

a hříbě. Baba vzala hrdinu do služby, pohrozila mu, že za nesplnění úkolu nabodne jeho hlavu na kůl. Hrdina s pomocí kouzelných pomocníků úkol splnil a vybral si kouzelného koně, který vypadal nevábne, ale když jej princ očistil, *kůň se zaleskl, jako by měl srst ze zlata*.

Na kouzelném koni znovu utekl s carevnou, drak je doháněl na svém koni. Princův kůň svému bratru poradil, aby draka shodil. Ten to udělal a připojil se k princovu koni.

Pohádka končí opět bez rámcovací závěrečné formule, jen konstatováním, že v carevniině říši *žili a carovali, dokud nezemřeli*.

Text rumunské pohádky je uvozen úvodní a závěrečnou formulí, spojovací formule se zde neobjevují. Podobně jako ostatní pohádky z Ispirescovy sbírky je i tato oživena dialogy a expresivními výrazy (*kdepak by mě Pánbůh takhle obdaroval!*). Objevuje se zde několik kouzelných bytostí. Drak, v překladu P. Beneše šarkan, je v rumunštině *zmeu*, vyskytuje se i pojmenování *șercan*. Slovo *zmeu* je slovanského původu, má stejný základ jako srbské *zmaj* s tímž významem, nebo jako české slovo *zmije*.

V srbské pohádce se vyskytuje několik velmi expresivních výrazů, zejména když baba spílá kobyle, že se dobře neschovala: *Mezi lišky mělas jít, ty mrcho! (U lisice kurvo!)*.

Motiv boje s drakem, který hází svůj buzdogan, najdeme i v srbských pohádkách, konkrétně v pohádce číslo 5, *Stojša a Mladen (Stojša i Mladen)*. Objevuje se stupňování – draci hází *buzdovan (buzdovan)* z prvního, druhého a třetího kotáru (*hatar*).

Srbské *buzdovan* i rumunské *buzduganul* jsou turcismy, odvozené z tureckého výrazu *bozdoğan* označujícího zbraň, palcát.

Stejně tak motiv kouzelného koně (případně kouzelných koní – bratří), který nacházíme v srbské pohádce, se velmi často vyskytuje i v textech rumunských – v pohádce *Ileana Simziana (Ileana Simziana)* či *Ztracený chlapec (Făt-frumos cel rățăcit)*. Jedná se vždy o koně, který je slabý a nemocný a hrdina si jej navzdory tomu vybere.

Motiv zrádných bratrů, kteří unesou dívky a nejmladšího, hrdinu, se pokusí zabít, je i v srbské pohádce *O čardaku, který nebyl ani na zemi, ani na nebi (Čardak⁷⁷ ni na nebu ni na zemlji)*.

Kromě výše zmíněných shodných rysů, které vykazují srovnávané pohádky, najdeme v rumunských a srbských kouzelných pohádkách další společné tendence. Nelze vždy uvést citaci v překladu i originále, protože pohádky, které jsou zařazeny do českých sbírek, nejsou vždy shodné s pohádkami ve sbírkách v původních jazycích.

⁷⁷ Čardak je dřevěná stavba se zvýšeným patrem a terasou; slovo pochází z tureckého *çardâk*, označujícího dřevěný dům.

Rumunské pohádky jsou rámované úvodní formulí *Stalo se, nestalo, ale kdyby se nestalo, nevyprávělo by se o tom. Tenkrát se na mladém topolu rodily hrušky a na vrbě fialky. Tenkrát se medvědi tloukli svými ocasy. Tenkrát brali vlci beránky kolem krku, líbali se a bratřili. Tenkrát si dávala blecha přikovat na jednu nohu devadesát devět kilogramů železa a skákala až do nebe, aby nám odtud přinesla pohádky; tenkrát se moucha podepisovala na stěně. Lže víc ten, kdo tomu nevěří, věřte mně!*

(*A fost odată ca niciodată; că de n-ar fi, nu s-ar mai povesti; de când facea ploșorul pere și răchita micșunele; de când se băteau urșii în coade; de când se luau de gât lupii cu mieii de se sărutau, înfrățindu-se; de când se potcovea puricele la un picior cu nouăzeci și nouă de oca de fier și s-arunca în slava cerului de ne aducea povești. De când se scria musca pe părete, Mai minicinos cine nu crede.*) V plném znění je jen u první pohádky, u ostatních najdeme jen odkaz: *Stalo se, nestalo a tak dále (A fost odată ca niciodată etc.)*.

U většiny pohádek je závěrečná formule *A já jsem nasedl do sedla, že se mi pohádka tak povedla. (Iar eu încălecai p-o șea și vă spusei dumneavoastră așa.)*, u některých se však liší, nebo jsou uvedeny formule dvě. Závěrečné formule jsou dlouhé, často veršované (*A já: Na konika jsem si sedl/ abych vás k dobrému vedl/ Na kohoutu zase sedím/ nezlobte se, víc už nevím.; Byl jsem při všech těchto příhodách, které teď vyprávím těm, kdo mě poslouchají; Já jsem tam taky byl a viděl jsem ty radovánky na vlastní oči, protože kdybych tam nebyl, nemohl bych vám o tom vyprávět. Kdo neposlouchal, nic nedostane; A já: sedl jsem si na bodlák/ někdo mě vyslechne i tak; Nosil jsem polena do krbu i rožně/ navykládal jsem vtipů, bylo jich hodně/ A tak na zakončení: Polévky jenom na dně/ ale pohrabáčem řádně/ si zaslouží, kdo mluví zbytečně, marně/ A já jsem nasedl do sedla, že se mi pohádka povedla. A ještě jsem sedl na krátkou lžičku/ můžeš ji mít, nepozoro, na nosičku.*) Vypravěč potvrzuje nebo vyvrací věrohodnost pohádky, někdy přidává poučení (*Tady vidíte, že se jen dobyt看 může vyhnat bída.*)

Srbské pohádky začínají obvykle bez úvodní formule, přímo výchozí situací (případně se může jednat o relikv úvodní formule), zpravidla *Byl jeden..., Jeden člověk..., Z jedné vesnice..., šťastný konec (...žil spokojeně, dokud nezemřel; A tak doběhla až domů; ...dceru provdal ještě téhož dne)* je většinou ukončením pohádky, závěrečná formule se objevuje výjimečně (*A tebe potěš pánbůh; Lež jsem slyšel, lež jsem povídal a ty se měj dobře; A tak je tomu až do dneška.*), někdy je pohádka ukončena poučením (*Jaká služba, taková záplata.*)

Z délky a formy srovnávaných pohádek je zřejmé, že rumunské jsou oproti srbským podstatně více upravené: jsou delší, jejich text je stylisticky propracovaný (dialogy, přímé řeči, vstupy vypravěče do textu apod.), úvodní a závěrečné formule jsou dlouhé, rozvinuté.

Srbské pohádky více odpovídají vyprávění, mluvenému projevu. Začínají přímo expozicí, text je naprosto lineární, vypravěč do něj nevstupuje, pohádky jsou poměrně krátké.

To je důsledkem míry autorských úprav, které sběratel v textu provedl. Většina sběratelů 19. století vyprávěné pohádky upravovala značně, spíše než o záznam vyprávění šlo o uměleckou variaci na dané pohádkové téma. Karadžić se svým přístupem ke sbíranému textu lišil nejen od Ispiresca, ale i od většiny sběratelů folkloru své doby: do textů zasahoval velmi málo (většinou jen natolik, aby texty prošly cenzurou), takže jeho pohádky se dochovaly v poměrně věrné podobě. Pohádkové texty jsou jednoduché, někdy chybí některé z pohádkových funkcí, pohádka může působit nedokončeně (např. srbská pohádka č. 40 *Car Dukljan* – v závorce na konci pohádky je uvedeno vysvětlení: *Kuň byl tedy synem té ženy a člověk, kterého car poranil, otcem toho koně.*)

Většina ostatních pohádkových sbírek obsahuje texty modifikované, přizpůsobené, z lidových textů byly ve většině případů odstraněny vulgární či explicitně sexuální výrazy. To se projevilo i v českém překladu srbských pohádek: srov. české *zlá babizna* a srbské *prokleta babetina* – prokletá, zatracená; české *Mezi lišky mělas jít, ty mrcho!* a srbské *U lisice kurvo!* – slovo *kurvo* je o poznání expresivnější a vulgárnější než *mrcho*.

V rumunských pohádkách již vulgarismy nenajdeme, ani v originále, ani v překladu, což zřejmě opět souvisí s autorskou úpravou a přizpůsobením textů lidové slovesnosti.

Kouzelné postavy v srbských a rumunských pohádkách jsou v mnohém shodné. V obou tradicích vystupují draci (*zmeu, zmaj*), saně (*balaur, ala/aždaja*), čarodějnice (*gheonoaie/vrăjitoare, veštica/bajalica*), čerti (*diavol/drac, đavo*), víly (*zână, vila*) či kouzelní koně (*calul cel năzdrăvan, čudovati konj*). Lidé se v pohádkách proměňují v různá zvířata (vlk, liška, holub, ryba), zvířata mluví a ovlivňují děj pohádky, zpravidla jako dárci nebo pomocníci.

V srbských i rumunských pohádkách vystupují jako kouzelné postavy personifikované přírodní jevy (*Vitr, Žár, Mráz, Slunce, Měsíc*). Personifikovány jsou i *bida* (rumunská pohádka), *štěstí* či *osud* (srbská pohádka).

Dalším shodným rysem pohádek z těchto oblastí je, že významnou roli hrají matky. Jedná se hlavně o matky dárců (*matka Slunce, matka Severáku* v rumunské pohádce, *Sluncova matka* a *Měsíková matka* v srbské) nebo škůdců (v rumunské variantě *šarkanova matka*, v srbské *dračice coby drakova matka*).

Velké množství postav v srbských a rumunských pohádkách se pojí s křesťanstvím. Kouzelnými postavami jsou světci (rumunská *svatá Paraskiva*, srbský *svatý Jovan*), poustevníci a mniši, v srbských pohádkách se často objevuje *pop a jeho d'áček*, případně do

děje zasahují nadpřirozené bytosti, zejména ďábel, anděl a bůh. Postavou srbských i rumunských pohádek je metamorfóza biblického krále Šalomouna – v rumunské variantě je to *král Šalomoun*, v srbské pak *Přemoudrý Solomun*, jejichž hlavní charakteristikou je moudrost. Biblické motivy jsou zřetelné i v kulisách pohádek – např. živá voda je *voda z Jordánu*.

Velmi výrazným společným rysem srbských a rumunských pohádek je zbožnost. Projevuje se jazykovými prostředky: v srbské pohádce *Zlatá jablko a devět pávic* prosí zvířata hrdinu o pomoc frází *Při bohu, buď mi bratrem*, v rumunské pohádce *Ztracený chlapec* prohlašuje hrdina *Bůh je mi svědkem*, v podstatě v každé pohádce se setkáme s odkazem na boha či svatě.

Boží moc v některých pohádkách přímo ovlivňuje děj, například jako boží soud v rumunských pohádkách *Statečný benjamínek a zlatá jablka* či *Tři králové bratři* nebo v srbské *Podivný pták*, kde do děje zasáhne duše zemřelého z nebe.

Boží přízeň a nepřízeň je i důvodem úspěchu (potažmo neúspěchu) konání pohádkové postavy: *Pánbůh mu nepomáhal* (rumunská pohádka *Princ bez otce*, v rumunské sbírce není zařazena); název srbské pohádky *Komu Pánbůh pomáhá, tomu nikdo škodit nemůže* (*Kome Bog pomaže, niko mu nauditi ne može*).

V srbské pohádce se škůdce rouhá: *Jdi mi k šípku s tím tvým pámbičkem*, hrdina je naproti tomu velmi zbožný, modlí se a spoléhá na boží pomoc. Postavy v srbských pohádkách se *zdraví po křesťansku*, v jedné z nich hrdina touží po *manželce opravdové křesťanské krve*.

To je zřejmě vliv sebeidentifikace daných etnických skupin, zejména v Srbsku, ale i v Rumunsku, kdy konfese hrála hlavní roli při sociální stratifikaci společnosti a obyvatelstvo se vymezovalo na základě náboženství.

Setkáme se však i s pozůstatky předkřesťanské víry. V rumunské pohádce *Zakletý vepř* (*Porcul cel fermecat*) se objevuje postava *svatě Luny* a *svatého Slunce* (*Sânta Luna, Sântul Soare*), což ukazuje na mytický základ pohádky⁷⁸. Podobné pozůstatky uctívání přírodních cyklů najdeme i v personifikaci *Soumraku, Půlnoci a Úsvitu*, které musí hrdina zadržet, aby stihl úkol, jinde musí překonat *Vítr, Žár a Mráz*.

Jak v srbských, tak v rumunských pohádkách lze najít i odkazy na daný národ. V srbské lidové slovesnosti existují pohádky o Srbech (*Proč jsou Srbové chudí; Co je na světě nejhorší, opilý Srb nebo hladový Turek*), nejedná se však o pohádky kouzelné, ale legendární.

V rumunské pohádce *Princ bez otce* je jinak bezejmenný hrdina popsán jako *odvážný Rumun*, jinde je hrdina charakterizován jako *bystrý a chytrý, zkrátka mladý Rumun*.

⁷⁸ podle DERETIĆ, J.: Usmena umetnost. In *Istorija srpske književnosti*.

V srbských pohádkách, konkrétně v pohádce *Čert a jeho učeň (Đavo i njegov šegrt)* se škúdce – čert – proměňuje v Turka, oproti tomu dárce (babka) se vymezuje jako *pokřtěná duše*. Označení národnosti (Turek) zde splývá s konfesí – turek, muslim.

V rumunských pohádkách se několikrát vyskytuje coby škúdce nebo pomocník škúdce *cikán*, případně *zlá cikánka*. Kromě cikánů vystupují v rumunských pohádkách také *mouřeníni*, a to jako pomocníci nebo kouzelní pomocníci, a postava *žida* – obchodníka.

Kromě společných rysů má každá z folklorních tradic i svá specifika – jedinečné pohádkové typy, které se vymykají mezinárodní klasifikaci, pohádkové postavy, typické právě pro danou folklorní tradici či postavy „ze života“, jimž jsou přisouzeny charakteristické povahové vlastnosti.

Z analýzy a komparace uvedených pohádek vyplývá, že rumunské a srbské pohádky se navzájem velmi podobají. Některé shody lze přisoudit společným historickým a geopolitickým vlivům, například výskyt turcismů či volba oslovení postav (*jupâne, delijo*).

Silným prvkem v životě Rumunů i Srbů bylo náboženství, konkrétně pravoslavné křesťanství, což se v pohádkách odráží velmi výrazně, a to na všech rovinách – od lexikální (volba výrazových prostředků: *Pro boha tě prosím; pozdravili se po křesťansku*) po dějovou (boží soud rozhodne, zlý bratr se rouhá proti bohu a je potrestán). Islám, resp. muslimové, Turci, jako opozitum ke křesťanství, se však vyskytuje pouze v pohádkách srbských, což je zřejmě opět důsledkem přímé historické zkušenosti, jež v rumunském prostředí nebyla.

Některé odlišnosti textů mohou být zapříčiněny autorskými zásahy sběratele, ty však není snadné v textu odlišit od původního vyprávění. Pro účely této práce postačí reflexe toho, že Ispirescova sbírka je autorskými úpravami ovlivněna více než Karadžićova.

Závěr

Ústní lidová slovesnost hrála v obou zkoumaných oblastech velmi významnou roli. Jak vyplývá ze zmíněných historických okolností, byla po velmi dlouhou dobu v podstatě nositelem kultury daných etnik, byť z různých důvodů – u Srbů byla psaná literatura potlačena s příchodem Osmanů, v rumunském případě měly hlavní slovo Uhry a později Habsburská monarchie a oficiální literatura byla psána církevní slovanštinou.

Nicméně na obě etnika a jejich kulturu, k níž folklor patřil, působily i shodné vlivy. Šlo o Byzanc, resp. řecký kulturní okruh, křesťanství; po schizmatu r. 1054 se oba etnické prostory včlenily do pravoslavné církve, s níž se pojila církevní slovanština coby liturgický jazyk, a to i v románském jazykovém prostředí rumunských knížectví. Oba etnické prostory se musely vyrovnat s nástupem dalšího silného etnika na Balkán – s Osmanskými Turky, kteří s sebou kromě odlišného jazyka a abecedy přinesli i islám. Etnika se vymezovala zejména na konfesijním základě, konfese byla i základem sociálního (resp. ekonomického) postavení obyvatel – to vše se odráží v ústní lidové slovesnosti i v konkrétních pohádkových textech.

V nich najdeme i pozůstatky předkřesťanské víry spojené s uctíváním přírodních cyklů a přírodních živlů, stejně jako odraz dobové reality, kdy Turek vystupuje jako velkomožný pán a zároveň je symbolem nepřátelského náboženství.

V 19. století sloužila ústní lidová slovesnost jako základ pro spisovný jazyk jak srbský, tak i rumunský, v obou případech se stala integrální součástí budovaného národního mýtu. Byla též inspirací, a někdy i přímým zdrojem, nově vznikající autorské umělecké literatury.

V pohádkových textech, zejména v těch sebraných Karadžičem, se dochovaly archaismy a historismy označující dobové reálie (*čardak*, *podplamenice*, *reduša*, *perčiny*, *čivutové*) či dnes již zastaralý jazyk (oslovení *junáku*).

I přes relativně malý rozsah analyzovaného a srovnávaného materiálu (pohádková sbírka v rumunštině⁷⁹ a srbsčině⁸⁰ a jejich komentované české překlady⁸¹) bylo možné nalézt poměrně velké množství společných rysů rumunských a srbských pohádek.

V obou případech převažují kouzelné pohádky nad jinými pohádkovými typy (legendární pohádky, pohádky o zvířatech, novelistické a žertovné pohádky, humorky). To je však dáno výběrem pohádek do zmíněných sbírek a neodráží to zastoupení jednotlivých žánrů

⁷⁹ ISPIRESCU, P.: *Basme, legende, snoave*. București: Blassco, 2008.

⁸⁰ KARADŽIĆ, V. S.: *Srpske narodne pripovijetke*. Beograd: Prosveta – Nolit, 1987.

⁸¹ ISPIRESCU, P.: *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975; KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959.

a typů v celém repertoáru folklorní tvorby – kouzelné pohádky, coby populární žánr, byly upřednostněny.

Pozorujeme interferenci pohádkových motivů, které se vyskytují v obou folklorních tradicích, často i několikrát v různých variantách. Podobnosti jsou jak na úrovni motivické, tak na úrovni textové, ačkoli ta je značně ovlivněna autorskými zásahy sběratelů.

Vztahem rumunských a srbských kouzelných pohádek se, podle dostupných pramenů, pohádkoslovné bádání u nás ještě nezabývalo. Tato práce ukazuje, že vztah mezi folklorní tradicí zkoumaných etnik existuje a projevuje se v různých rovinách analyzovaných pohádkových textů. Spojitost mezi nimi je dána mj. tím, že dané oblasti spadají do stejného kulturně-historického okruhu a působily na ně výše popsané společné vlivy. Jelikož ústní lidová slovesnost není ze své podstaty historicky doložitelná, není možné zjistit, zda a v jaké míře probíhala mezi etniky kulturní výměna. Lze to však předpokládat z faktu, že Srbové a Rumuni velmi dlouhou dobu obývali společný prostor, konkrétně oblast Banátu a Bačky, odkud pochází i několik textů z analyzovaných sbírek.

Seznam použité literatury

- AARNE, A.: *Verzeichnis der Märchentypen*. F.F. Communications, nr. 3, Helsinki, 1911)
- Academia Română: *Dicționarul general al literaturii române*. București: Univers enciclopedic, 2004, sv. 1.
- Academia Română: *DEX: Dicționarul explicativ al limbii române. Ediție a II-a*. București: Univers Enciclopedic, 1998
- ADĂSCĂLITEI, V.: *Předu, předu pohádku: výbor z nejkrásnějších rumunských lidových pohádek*. Praha: Lidové nakladatelství, 1980, 1981
- BÎRLEA, O.: *Antologie de proză populară epică. Ediții critice de folclor – genuri*. București: Editura pentru literatura, 1966
- ČELAKOVSKÝ, F. L.: *Slowanské národnj pjsně*. W Praze, Josefa Fetterlowá z Wildenbrunu, 1822
- Čarodějny prsten: srbské pohádky*. Praha: Albatros, 1982
- ČERNÝ, V.: *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti IV: Pseudoklasicismus, preromantismus, romantismus a realismus*. Univerzitní přednášky. Praha: Academia, 2009
- DERETIĆ, J.: *Usmena umetnost*. In *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta, 2002
- Digitalna narodna biblioteka Srbije. Dostupné z <http://scc.digital.nb.rs/>. Accesed 26. 7. 2012.
- DOROVSKÝ, I.: *Srbská a černohorská literatura*. In *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha: Libri, 2001
- EFTIMIU, V.: *Kam vede lakomství: Pro malé čtenáře*. Praha: SDNK, 1963
- ERBEN, K. J.: *Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních: čítanka slovanská s vysvětlením slov*. Praha: I. L. Kober, 1865
- ISPIRESCU, P.: *Basme, legende, snoave*. București: Blassco, 2008
- ISPIRESCU, P.: *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975
- ISPIRESCU, P.: *Legende sau Basmele Românilor adunate din gura poporului*. București, 1882
- ISPIRESCU, P., POP-RETEGANUL, I.: *Knihá pohádek*. București: Ed. Ion Creangă, 1985
- JARNIK, I. U., BÎRSEANU, A.: *Doine și strigături din Ardeal*, 1885
- JIREČEK, J.: *Srbská povídka o vzniku Cařihradu*. Vesna 1852
- KARADŽIĆ, V. S.: *Pohádky*. Praha: Odeon, 1989
- KARADŽIĆ, V. S.: *Srpske narodne pripovijetke*. Beograd: Prosveta – Nolit, 1987
- KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské lidové pohádky*. Praha: SNKLHU, 1959
- KARADŽIĆ, V. S.: *Pravda a křivda: Výbor ze srbských národních pohádek*. Praha: Svoboda, 1948
- KARADŽIĆ, V. S.: *Srbské národní pohádky, ze sbírek V. Š. Karadžice a A. Nikoliće přeložil J. Z. Veselý*. Praha: Mikuláš a Knapp, 1877
- KARADŽIĆ, V. S.; GRIMM, J.: *Volksmärchen der Serben*. Berlin: G. Reimer, 1854
- KAVKOVÁ, M.: *Pohádky z beránčího kožíšku: rumunské lidové pohádky pro děti od 6ti let*. Praha: Albatros, 1985
- KAVKOVÁ, M.: *Sto radostí, sto starostí*. Praha: Albatros, 1898

- KOBER, I. L.: *Boženy Němcové sebrané spisy*. Praha 1891
- LUŽÍK, R.: Vuk Stefanović Karadžić a srbská lidová slovesnost. In *Srbské lidové pohádky*. SNKLHU, 1959
- LUŽÍK, R.: Vydavatelské poznámky. In *Srbské lidové pohádky*. SNKLHU, 1959
- OSTOJÍČ, T.: *Srbské národní pohádky*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1924, 1925
- Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1888 – 1909; 28 sv.
- PALIGA, S.: *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*. București: Ediția electronica, 2003. Dostupné z http://egg.mnir.ro/pdf/paliga_inflromane.pdf. Accesed 3. 8. 2012.
- PANCU-IAȘI, O.: *Velká novina*. Praha: Albatros, 1980
- PAŤHA, K.: *Ovčák a beránek*. Praha: Lidové nakladatelství, 1971
- POP, M., RUXĂNDOIU, P.: *Folclor literar românesc*. București: Editura didactică și pedagogică, 1976
- PROKOPIOS Z KAISAREIE: *Knihy o válkách*. Praha: Odeon, 1985.
- PROPP, V. J.: Morfologie pohádky. In *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H & H, 2008
- SCHOTT, A., SCHOTT, A.: *Walachische Maehrchen*. Cotta, 1845
- SCHULLERUS, ADOLF: *Tipologia basmelor românești și a variantelor lor. Conform sistemului tipologiei basmului întocmit de Antti Aarne*. București: Editura Saeculum, 2006; předmluva I. Oprișan
- SIROVÁTKA, O.: Rumunské lidové pohádky a sbírka Petra Ispiresca. In *Rumunské pohádky*. Praha: Odeon, 1975
- SLAVICI, I.: *Stan Bolovan a jeho děti*. Praha: SNDK, 1961
- ŠESTÁK, M. a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: NLN, 2009
- TEJCHMAN, M.: *Dějiny Rumunska*. Praha: Karolinum, 1997
- THOMPSON, S., AARNE, A.: *The Types of the Folktale: A Classification And Bibliography*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1961
- TREPTOW, K.: *Dějiny Rumunska*. Praha: NLN, 2000
- UTHER, M.-J.: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. 3 sv.; Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004
- VON ARNIM, L. A., BRENTANO, C.: *Des Knabes Wunderhorn*, 1806-1808